

ΣΑΒΒΑΤΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ.

ΤΕΥΧΟΣ Α'. Ἀριθ. 13.

Σάββατον 4/16 Μαρτίου 1878.

Τιμὴ 3 χαρτόγρασα.

Κωνσταντινούπολις, 3/15 Μαρτίου.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΒΔΟΜΑΣ.

Οἱ ὄροι τῆς εἰρήνης, ἧτις ὑπεγράφη τῇ 19/3 μαρτίου ἐν Ἀγίῳ Στεφάνῳ, δὲν ἐγνώσθησαν εἰσέτι· οὐχ ἤττον ὅμως δὲν διαφέρουσι πολὺ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῶν ὑπὸ τῶν τηλεγραφικῶν πρακτορείων ἀνακοινωθέντων εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας. Ὑπὸ τῶν πρακτορείων τούτων οἱ ὄροι συνοψίζονται ὡς ἐπομένως:

Κατὰ τὴν Agence Reuter ἡ ὁροθεσία τῆς Βουλγαρίας εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐξῆς· πρὸς δυσμὰς, θὰ ἀπτηται τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου συνόρου τῆς Σερβίας· ἐκεῖθεν, καταβαίνουσα ἐκ τοῦ Μέντα, θὰ διέρχεται τὴν Ῥοδόπην ἐγγὺς τῆς Μητροβίτσας καὶ θὰ ἀκολουθῇ εἰς τὸν Ῥοῦν τοῦ Καρασοῦ μέχρι τοῦ Γενιτζέ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει· στρεφομένη ἔπειτα πρὸς δυσμὰς τῆς Καθάλας, κατὰ τὸ μῆκος τῆς παραλίας, μέχρι μέσης ὁδοῦ μεταξὺ Καθάλας καὶ Δεδεαγάτς, θὰ ἀναβαίη πρὸς βορρᾶν μέχρι Τσιρμέν καὶ θὰ διέρχεται 2 1/2 μακρὰν τῆς Ἀδριανουπόλεως, διελαύνουσα κατ' εὐθείαν γραμμὴν τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας καὶ τὸ Λουλέ βουργὰς μέχρι τοῦ Χελίμ-ταπισι ἐν τῷ Εὐξείνῳ· παρατείνεται εἴτα καθ' ὄλην τὴν παραλίαν μέχρι Μαγγαλίας (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Βάρνας), καὶ ἐκεῖθεν, στρεφομένη πρὸς δυσμὰς, θὰ διήκῃ μέχρι Ῥασόβας ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως. Οἱ σιδηροδρομοὶ Θεσσαλονίκης, Μητροβίτσας καὶ Δεδεαγάτς Ἀδριανουπόλεως μένουσιν εἰς τὴν Τουρκίαν.—Ἡ χώρα τοῦ Μαυροβουνίου θὰ συμπεριλαμβανῇ τὸ Γάσκον μετὰ τοῦ Βογιάνα ὡς συνόρου νοτιοδυτικοῦ.—Τὸ μικρὸν Σκόρνικ πρὸς δυσμὰς, ἡ Σιενίτσα καὶ ἡ Νύσσα πρὸς νότον συμπεριλαμβάνονται εἰς

τὴν χώραν τὴν προσαρτηθησομένην τῇ Σερβίᾳ.—Ἡ Ῥουμανία δὲν λαμβάνει τοπικὴν αὐξήσιν.—Ἡ ἐκλογή τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας θὰ γείνη ἐν Φιλιππουπόλει ἢ ἐν Τορνόβφ, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν Ῥώσσω ἐπιτρόπων.—Τὰ ὄρη Σογανλί καὶ Βεζίν ἀποτελοῦσι τὸ σύνορον τῶν προσαρτηθησομένων εἰς τὴν Ῥωσσίαν ἀσιατικῶν χωρῶν.—Τὸ τμήμα τῆς Δόβρουτζας, οὗ συνεφωνήθη ἡ ἐκχώρησις, περιλαμβάνει τὰς ἐπαρχίας τῆς Τσοῦλτσας, τῆς Κωνσταντσας, τῆς Ἰσάξας, τοῦ Ματζιτιέ καὶ τοῦ Ματσεινίου.—Ῥῶσσοι καὶ τούρκοι ἐπίτροποι θὰ ῤυθμίσωσι τὰ νέα σύνορα ἐντὸς τριῶν μηνῶν. Τὰ πρὸς διατροφήν τῶν τούρκων αἰχμαλώτων ἀναλώματα θὰ πληρωθῶσιν ἐντὸς 6 μηνῶν εἰς 18 δόσεις.—Ἡ Πύλη ὑποχρεοῦται νὰ ἐγκαινίσῃ μεταρρυθμίσεις εἰς Ἀρμενίαν καὶ νὰ προστατεύσῃ τοὺς αὐτόθι κατοίκους ἀπὸ ἐπιδρομῶν τῶν Κούρδων, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν Ῥώσσω ἐπιτρόπων.

Συμπληροῦμεν τὰ ἀνωτέρω διὰ τῶν ἐπομένων πληροφοριῶν, ἃς δίδωσιν ὁ ἐν τῇ πόλει ἡμῶν ἀνταποκριτὴς τοῦ Πρακτορείου Χάδα.

Τὸ ἐν τοῖς φρουρίοις τῆς Βουλγαρίας πολεμικὸν ὕλικόν συμπεριλαμβανομένης τῆς Σούμλας καὶ Βάρνης μένει ἰδιοκτησία τῆς Πύλης.

Πεντήκοντα χιλιάδες Ῥῶσσοι, ἧτοι 6 μεραρχίαι πεζικοῦ καὶ 2 ἰππικοῦ, θέλουσι καταλάβει ἐπὶ δύο, περίπου ἔτη τὴν Βουλγαρίαν, διατηρούμεναι δαπάνη τῆς χώρας.

Σχηματισθήσεται ἰθαγενὴς ἔθνοφρουρά, ἧς ὁ ἀριθμὸς θέλει ὀρισθῆ βραδύτερον μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας.

Ὁ στρατὸς τῆς κατοχῆς θέλει διατηρήσει τὰς μετὰ τῆς Ῥωσσίας συγκοινωνίας αὐτοῦ διὰ τῆς Ῥουμανίας καὶ τῶν λιμένων τοῦ Εὐξείνου. Ἐν Βάρνα καὶ Πύργῳ θέλουσιν ὑπάρχει αἱ ἀναγκαιοῦσαι ἀποθήκαι.

Οί προκαταρκτικοί ὅροι οὐδεμίαν ποιοῦνται μνεῖαν περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Τραπεζοῦντος ἢ τῆς Ἐρζερούμης.

Ἐπιτρέπεται τῇ Ρουμανίᾳ νὰ διατυπώσῃ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν Τουρκίαν τὴν περὶ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως αἴτησιν αὐτῆς.

Οὐδεμία ὀρίζεται ἀποζημιώσις διὰ τὴν Σερβίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον, ἢ δὲ Τουρκία ἐγκαταλείπει εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Ἐρζεγοβίην τοὺς καθυστερουμένους αὐτῶν φόρους. Μέχρι τοῦ 1880 τὰ εἰσοδήματα τῶν δύο τούτων ἐπαρχιῶν ὀρισθῆσονται πρὸς ἀποζημιώσιν τῶν θυμάτων τῆς ἀνταρσίας, ἢ χάριν ἐπιτοπίων ἀναγκῶν.

Αὐστριακοὶ καὶ ῥώσοι ἐπίτροποι θέλουσιν ἀποφασίζει ἐν περιπτώσει διεκδικήσεων, ἢ ἀπαιτήσεων.

Οἱ πορθμοὶ κηρύσσονται ἐλεύθεροι διὰ τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν.

Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία δὲν ἐπιθυμῆι χωρογραφικὴν προσάρτησιν, λαμβάνει τὴν Δόβρουτζαν, ὅπως παραχωρήσῃ αὐτὴν εἰς τὴν Ρουμανίαν εἰς ἀντάλλαγμα τῆς Βεσσαραβίας.

Κανονισθῆσεται, ὅσον τάχος, τὸ ζήτημα τῶν τουρκοπερσικῶν μεθοριῶν.

Ἡ ἐπικύρωσις τῶν προκαταρκτικῶν ὅρων δέον νὰ γένηται ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς, ἀλλ' οἱ ὅροι οὗτοι εἰσὶν ὑποχρεωτικοὶ ἅμα τῇ ὑπογραφῇ.

Ἡ εἰρήνη οὐδεμίαν ποιεῖται μνεῖαν περὶ κυρώσεως ὑπὸ τοῦ συνεδρίου, περὶ προνομίων, οὐδὲ περὶ συμμαχίας τῆς Ῥωσίας μετὰ τῆς Τουρκίας.

Οἱ ἐν Τουρκίᾳ ἐγκατεστημένοι ἢ ταξιδεύοντες Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι θέλουσιν ὑπόκεισθαι εἰς τοὺς τουρκικοὺς νόμους, ἀρκεῖ οὗτοι νὰ μὴ ἀντίκηνται εἰς τὸ διεθνὲς δίκαιον.

Ῥώσοι, ὀθωμανοὶ καὶ βούλγαροι ἐπίτροποι θέλουσιν ὀρίσει τὸν φόρον, ὃν ἡ Βουλγαρία θὰ πληρῶνῃ τῇ Τουρκίᾳ, λαμβάνοντες βᾶσιν τὸ ἐνεστὸς εἰσοδήμα τῆς Βουλγαρίας.

Ἐν Ἐρζεγοβίᾳ καὶ Βοσνίᾳ εἰσαχθῆσονται αἱ μεταρρυθμίσεις ἐκεῖναι, ἃς ὤρισεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς συνεδρίασιν.

Εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ Ἡπειρον εἰσαχθῆσεται διοργανισμὸς ὅμοιος ἐκεῖνου, ὃν ἡ Κρήτη ἔλαβε τῷ 1868, οὐδεμία δὲ γίνεται μνεῖα περὶ Ἑλλάδος καὶ Κρήτης.

Διατηροῦνται τὰ προνόμια τῶν ἐν τῷ Ἄθῳ ῥώσων μοναχῶν.

Οἱ Ῥώσοι θέλουσιν ἀρχίσει πάραυτα τὴν

ἐκκένωσιν, ἣτις δέον νὰ περατωθῇ ἐντὸς τριῶν μηνῶν.

Ἐν Ἀσίᾳ τὰ στρατεύματα ἐπιθήσονται ἐν Τραπεζοῦντι, ἐξάμηνος δὲ ὠρίσθη προθεσμία διὰ τὴν ἐκκένωσιν.

Ἡ Πύλη ὑποχρεοῦται νὰ καθαρῆσιν ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸν Δούναβιν καὶ ν' ἀποζημιώσῃ τοὺς ἰδιώτας τοὺς ἐκ τοῦ πολέμου ζημιωθέντας. Ἡ διπλῆ αὕτη ποσότης μὴ ἐλάττων οὔσα τῶν 500,000 φράγκων ἀφαιρεθῆσεται ἐκ τῶν ποσοτήτων, ἃς ἡ ἐπιτροπὴ ὀφείλει εἰς τὴν Πύλην.

Μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς νέας ἐμπορικῆς συνθήκης αἱ διατιμήσεις μένουσι τοιαῦται ὅποια ἦσαν πρὸ τοῦ πολέμου.

Ἡ Τουρκία ὑποχρεοῦται νὰ περατώσῃ συμβιβαστικῶς ἀπάσας τὰς μεταξὺ ῥώσων ὑπηκόων καὶ Τούρκων ἐκκρεμείας δίκας καὶ νὰ ἐκτελέσῃ πάραυτα πάσας τὰς ἐκδοθεῖσας ἀποφάσεις.

Οἱ ὅροι οὗτοι τῆς εἰρήνης, καίπερ οὐπω ἐπισήμως ἀνακοινωθέντες, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀτελοῦς μόνον ταύτης περιλήψεως γνωσθέντες, κατετάραξαν οὐ μόνον τὴν δημοσίαν γνώμην, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Εὐρώπης, καθόσον σαφῶς πλέον ἐν αὐτῇ διορᾶται ὁ σκοπὸς πρὸς ὃν τείνει ἡ Ῥωσία, ἦτοι ἡ παντελής ἐν Ἀνατολῇ ἐπικράτησις τοῦ σλαυϊσμοῦ.

Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἡ Ἀγγλία ἰδίᾳ καὶ ἡ Αὐστρία ἐδήλωσαν ἀρκούντως σαφῶς ὅτι δὲν θ' ἀνεχθῶσι τὴν λύσιν ταύτην.

Ἦδη τὴν παρελθούσαν ἐβδομάδα ὁ λόρδος Δέρβυ ἀπαντῶν εἰς ἐπερώτησιν, εἶπε σαφῶς ὅτι ἔργον τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ συνδιασκέψει ἔσται ἡ ἐπίτευξις λύσεως τοῦ ζητήματος οὐχὶ ἀποκλειστικῶς ῥωσικῆς, ἀλλ' εὐρωπαϊκῆς καὶ διαρκούς, πρὸς δὲ τοῦτο ἴσῃν τηρήσει τὴν στάθμην μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ θρησκευμάτων τῆς Ἀνατολῆς. Πολλὴν δὲ προσκτᾶται σημασίαν ἡ δῆλωσις αὕτη ἐὰν παρατεθῇ πρὸς προηγούμενον λόγον τοῦ σὶρ Νόρθκοτ, ὅστις προκειμένου περὶ Θράκης ἐδήλου ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ ζήτημα ὡς ὑφιστάμενον μόνον μεταξὺ Τούρκων καὶ Σλαύων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Σλαύων καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανῶν.

Οὐχ ἦττον χαρακτηριστικαί εἰναι αἱ δη-

λώσει τοῦ κόμητος Ἀνδράσου πρὸς τὰς ἀντιπροσωπεύσεις τῶν βουλῶν κατὰ τὴν αἴτησιν τῆς συμπληρωτικῆς πιστώσεως τῶν 60 ἐκατομμυρίων φλωρινίων. Ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς αὐστρουγγρικῆς μοναρχίας ἐπέξηγῶν τὴν αἴτησιν τῆς πιστώσεως διαψεύδει τὰ λεχθέντα περὶ ἀμέσου ἐμπολέμου καταστάσεως τοῦ στρατοῦ, ἢ περὶ καταλήψεως τῆς Βοσνίας πρὸ τῆς συγκροτήσεως τοῦ συνεδρίου, καὶ ἐκδηλοῖ ὅτι τῆς πιστώσεως ταύτης πιθανὸν μὲν νὰ γένηται χρῆσις, ἀλλὰ πιθανὸν καὶ οὐχί, αἰτεῖται δὲ μόνον ὅπως ἀποδειχθῇ ἐν τῷ συνεδρίῳ ὅτι ἡ Αὐστρία εἶναι ἱκανὴ νὰ περιφρουρήσῃ τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα ἐρμηνεύων ὁ κόμης Ἀνδράσου λέγει ὅτι ἡ Αὐστρία οὐδέποτε θὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς Βουλγαρίας μέχρι τοῦ Αἰγαίου, οὐδὲ εἰς τὴν ἐπέκεινα ἐξαμήνου ῥωσικὴν κατοχὴν τῆς χώρας ταύτης· ἐὰν δ' ἡ Ῥωσία ἐπιμείνῃ εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, ἡ ἐμπόλεμος κατάστασις τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ ἀποθήσεται ἀναγκαία οὐχὶ πρὸς κατοχὴν τῆς Βοσνίας, ἀλλὰ πρὸς ἄμυναν τῶν συμφερόντων τῆς Αὐστρουγγαρίας.

Ἡ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐθνότητων τῆς Ἀνατολῆς ἐξάγεται ἐκ τοῦ λόγου τοῦ βασιλέως Οὐμβέρτου ὅτι ἔσται καὶ τῆς Ἰταλίας τὸ μέλημα ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἡ Ἰταλία παράδειγμα ἔχουσα τὴν πρόσφατον αὐτῆς ἱστορίαν, εἶπεν ὁ βασιλεὺς, θὰ ὑποστηρίξῃ τὴν συμφωνοτάτην πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ πρὸς τὰ δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος λύσιν. Προσέθηκε δὲ τὰς ἐπομείνας ἐκφραστικωτάτας λέξεις: Αὕτη εἶναι ἡ πεποίθησις ἡμῶν, ἣτις παρασκευάζει εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν πολυτιμωτάτην τῶν συμμαχιῶν, τὴν *συμμαχίαν τοῦ μέλλοντος*.

Ἡ προκαταρκτικὴ αὕτη σύμπτωσις τῶν συμφερόντων τριῶν τοῦλάχιστον εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ ἡ παρὰ τῆς Ἀγγλίας ἀπονομὴ τοῦ παρασῆμου τῆς Περικνημίδος εἰς τὸν βασιλέα Οὐμβέρτον πιθανολογοῦσι πως τὸ ὑπὸ τινων εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων λεγόμενον ὅτι νέον πρόγραμμα λύσεως παρεσκευάσθη ὑπὸ

τῆς Ἀγγλίας καὶ ἔτυχε τῆς συναινέσεως τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων. Κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἀντὶ τῆς σημερινῆς ἐπικρατήσεως τοῦ σλαυϊσμοῦ, τῆς κατατομῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας εἰς ἀπεσπασμένης λωρίδας καὶ τῆς ἀπονομῆς εἰς τοὺς Βουλγάρους χωρῶν τοῦλάχιστον διαμφισβητουμένων, περιορίζεται μὲν ἡ Βουλγαρία μέχρις Αἴμου, παραχωρεῖται δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Ἡπειρος καὶ Θεσσαλία, ἀφίενται δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία. Ἡ λύσις αὕτη ἔχει τὸ πλεονέκτημα ὅτι δικαίως τὰ δίκαια πασῶν τῶν ἐθνότητων τῆς Ἀνατολῆς, τηρεῖ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, προλαμβάνουσα τὴν ἐπικράτησιν τοῦ σλαυϊσμοῦ, καὶ ἐξασφαλίζει τὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα.

Ἄλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι, ἐὰν ἡ Ῥωσία θὰ ἀποδεχθῇ τοιαύτην φάσιν συζητήσεως, ἀφοῦ μάλιστα ἡ μὲν *Ἐφημερὶς Πετροπόλεως* λέγει ὅτι ἡ Ῥωσία θὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸ συνέδριον μόνον τὰ εὐρωπαϊκοῦ συμφέροντος ζητήματα, αἱ δ' εὐρωπαϊκαὶ ἐφημερίδες ἀγγέλλουσιν ὅτι ὁ πρίγκηψ Γορτσάκωφ δι' ἐγκυκλίου εἰς τοὺς παρὰ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς αὐλαῖς ῥώσους ἀντιπροσώπους ἐδήλωσεν ὅτι ἀποδέχεται μὲν κατ' ἀρχὴν μείωσιν τῆς χώρας ἣτις παραχωρεῖται εἰς τὴν Σερβίαν καὶ εἰς τὸ Μαυροβούνιον ὑπὸ τῶν ὅρων τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ οὐχὶ καὶ τροποποίησιν τῶν ὀρίων τῆς Βουλγαρίας, ὅπερ θεωρεῖ ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου.

Ἐν τούτοις ἐκ Βιέννης ἀγγέλλεται τῇ 12 ὅτι ἡ Γερμανία ἀπέστειλεν ἤδη εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις τὰ διὰ τὸ συνέδριον προσκλητήρια, ἀλλ' αἱ δυνάμεις τότε μόνον θὰ συνέλθωσιν εἰς τὸ συνέδριον, ὅταν ἀποπερατωθῶσι αἱ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας διεξαγόμεναι προεισαγωγικαὶ διαπραγματεύσεις περὶ προηγουμένης συνεννοήσεως ὡς πρὸς τὴν βᾶσιν καθ' ἣν γενήσονται αἱ μέλλουσαι συνδιασκέψεις.

Ἡ Ἀγγλία ἀποδεξαμένη τὴν αἴτησιν τῆς Ἑλλάδος ὅπως παρεδρεύσῃ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ συνεδρίῳ τὴν ἀποδοχὴν αὐτῆς ἀνεκοίνωσε καὶ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις, αἵτινες, φαίνε-

ται, ἀμεδέξαντο καὶ αὐται, καθόσον τηλεγράφημα ἐκ Πετρούπολεως ἀγγέλλει ὅτι καὶ ὁ τσάρος ἔδωκε τὴν σογκατάθεισιν αὐτοῦ εἰς τοῦτο.

Λυπηρὸν ἐπὶ τούτου εἶναι ὅτι κατ'ἐπιβρόνῃν τινα ἀνεστάλη ἡ κατὰ τὰς τσοσούτο κρισίμουσ ταύτας περιστάσεις ἀποστολὴ τοῦ κ. Τρικούπη εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄλλ'ἐλπίζεται ὅτι μετὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ συνέδριον οὐδεὶς πλέον ὑπάρχει λόγος πρὸς ἀναβολὴν τῆς ἀποστολῆς τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ἀνδρός.

Ἡ ἄμυνα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τὸ μέγιστον τῶν καθηκόντων τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, καθόσον δὲν ὑποκρύπτεται πλέον ὅτι ἡ εἰρήνη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶναι τὸ θανάσιμον τραῦμα κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐάν πιστεύσωμεν εἰς τὴν Πολιτικὴν Ἀνταπόκρισιν, ὁ στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ δὲν ὑπέκρυπεν ἐν Ἁγίῳ Στεφάνῳ ὅτι ἡ ἀνδρῶσις τῆς Βουλγαρίας εἶναι κτύπημα κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀξιώσεων τῶν Ἑλλήνων. Τὸ νέον βουλγαρικὸν κράτος, ἔλεγεν, θ' ἀνεγείρῃ ἀνυπέβλητον φραγμὸν μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ θὰ ἐπαναγάγῃ τὰς ἀξιώσεις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ μέτρον τοῦ λογικοῦ καὶ δικαίου. Ὅτι ἀφορᾷ τὴν συνδιάσκεψιν, ὁ στρατηγὸς ἀπέφνηατο ὅτι ὀφείλει ἀπλῶς νὰ κυρώσῃ τοὺς μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας ὅρους καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο ἀρκοῦσι τρεῖς μόναι συνεδριάσεις. Ἴσως δὲ τοῦτο γενήσεται, ἂν μὴ αἱ δυνάμεις ἐγκαίρως καὶ δεόντως φωτισθῶσι.

Ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τοῦ συνεδρίου καὶ τῇ παρεμβάσει τοῦ ἐν Χανίοις ἄγγλου προξένου συνωμολογήθη ἐν Κρήτῃ παρὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως εἶδος ἀνακωχῆς ἐπὶ τῷ ὄρω ἀμοιβαίου σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζώην, τιμὴν καὶ περιουσίαν Ὁθωμανῶν τε καὶ Χριστιανῶν. Τούναντιον ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἡπείρῳ ἡ ἐπανάστασις ἐξακολουθεῖ, ἀνεφύη δὲ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΡΩΣΣΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ. Γ'.

Ἀπὸ τοῦ 1792 ἡ συνθήκη τοῦ Ἰασιού ἔφερε τὰ Ῥωσσιὰ ἀσύνορα ἀπὸ τοῦ Δνειπέρου μέχρι τοῦ Δνειπέρου, ἐκέρου τὴν προσάρτησιν τῆς Κριμαίας, τῆς νήσου Ζαμάν καὶ τῶν Κοζάκων τοῦ Κουβάν. Τῷ 1798 ἡ Ῥωσσία ἐπωφελομένη τὴν εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείαν τοῦ Βοναπάρτου ἐπιτυγχάνει παρὰ τοῦ σουλτάνου Σελίμ, ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς Ἀγγλίας, συνθήκην συμμαχίας. «Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τὰ δύο ὑψηλὰ συμβαλλόμενα μέρη ἤθελον ἀναγκασθῆναι νὰ διατάξωσι τὴν ἐκ συμφώνου ἐνέργειαν πασῶν αὐτῶν τῶν δυνάμεων ἢ καθωρισμένης τινὸς βοήθειας, ὑπισχυοῦνται ἀνακοινῶσαι ἀλλήλοις ἀμοιβαίως μετ' ἀνεπιφυλάκτου παρρησίας τὸ σχέδιον τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν, ἀποκαλύπτειν πρὸς ἀλλήλους τὸς σκοποὺς αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ ὡς πρὸς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης». (Ἀρθ. 8). Ἐπὶ τοῦ κειμένου τούτου στηριζόμενος ὁ ἄγγλος πρεσβευτὴς Ἄρθουθνοτ ἀπήτησε τῷ 1807 τὴν ἐξωπιν τοῦ γάλλου πρέσβευτος στρατηγῶ Σεβαστιάνη, κήρυξεν πολέμου κατὰ τῆς Γαλλίας, τὴν ἄμυσον εἰς τὴν Ἀγγλίαν παράδοσιν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου, τὴν παραχώρησιν τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας εἰς τὴν Ῥωσσίαν. Ἦτον ἀρχὴ φιλικῆς διανομῆς. Γνωστὸν δὲ τοῖς ἡμετέροις ἀναγνώσταις πῶς ὁ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Δούκουορθ στόλος ἠγκυροβόλησε πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πῶς ὀργανώθη ὑπὸ τοῦ Σεβαστιάνη ἡ ἄμυνα τῆς πρωτεύουσας.

Περιπέτεια τῆς πολιτικῆς! Ὡς σύμμαχοι τῶν Ῥωσσῶν καὶ πρὸς παράδοσιν αὐτοῖς τῆς Ῥουμανίας καὶ τοῦ Δουναβίου οἱ Ἀγγλοι εἰσῆλθον τὸ πρῶτον εἰς τὸν Βόσπορον. Καὶ ἠναγκάσθησαν μὲν ν' ἀναζευξοῦσιν ἄλλ' ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α' ἠδυνήθη νὰ ὀφελῆθῃ ἐκ τοῦ πολέμου ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου τῷ 1812 προῆγε τὰ Ῥωσσιὰ ἀσύνορα ἀπὸ τοῦ Δνειπέρου εἰς τὸν Προῦθον καὶ εἰς τὸν Δουναβίον ἡ Ῥωσσία προσεκτάτο τὴν Βεσσαραβίαν· τὰ πολεμικὰ αὐτῆς πλοῦτα εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦ εἰσπλεῖν εἰς τὸν Δουναβίον διὰ τοῦ στομίου Κίλιας μέχρι τῆς συμβολῆς μετὰ τοῦ Προῦθου. Ἐκτὸς τούτων τὸ 8 ἄρθρον καθορίζει εἰδικὰ ἐχέγγυα ὑπὲρ τῶν Σέρβων «ὡς ἐκ τοῦ μέρους ὑπερ ἔλαβον εἰς τὸν πόλεμον», ἡ δὲ Πύλη συναινέει ν' ἀφήσῃ αὐτοῖς «τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν διοικήσεως». Λαμβάνουσα οὕτω ἡ Ῥωσσία τὴν προστασίαν τῆς Σερβίας ἐπέξετεινε τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς ἐν τῷ δυτικῷ μέρει τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ ἐσφετερίζετο τὴν ζώνην τῆς Αὐστρίας.

Συνήθη τότε πάλι ἐπιβροῶν ἡ βιενναία ἀλλή ὑπεστήριξε τὸν Καραγεώργεβιτς, ἡ δὲ τῆς Ῥωσσίας τὸν Μιλδς Ὀθβρένοβιτς, ὅστις καὶ ὑπερίσχυσε, διότι οἱ Σέρβοι πλείονα πράγματι εἶχον νὰ ἐλπίσωσι παρὰ τῆς Ῥωσσίας. Πρὸ ὀλίγου ἡ Ἰστὸκ, ἐπίσημος τοῦ Βελιγραδίου ἐφημερίς, ἐνέγραψεν ἐν εἶδει δικαιολογητικῶ ὑπομνήματι τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν Σερβίᾳ Ῥωσσιτικῆς προστασίας οὕτως:

«Ὁ σερβικὸς λαὸς ἔλαβε τὰ ὄπλα τῷ 1804, καὶ μετὰ ἐνεαετῆ πάλιν ἡ Πύλη ἠναγκάσθη διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς. Ἀλλὰ βλέπουσα ἀκολουθῶν τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον περιπεπλεγμένον εἰς πάλιν κατὰ τοῦ Ναπολέοντος ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν συνθήκην ὑπέβαλε τὴν Σερβίαν ὑπὸ ζυγὸν τυραννικώτερον παρὰ ποτε· τοῦτο δὲ ἐπήνεγκε τὴν νεωτέραν ἐξέγερσιν τοῦ 1815. Μετὰ βραχείαν καὶ εὐτυχῆ πάλιν ὁ Μιλδς συνῆψε τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ πάντοτε ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας. Ἡ Πύλη ἐξήτησε καὶ πάλιν ν' ἀπατήσῃ τοὺς Σέρβους, ἀλλ' ἡ Ῥωσσία ἠναγκάσεν αὐτὴν διὰ τῆς συμβάσεως τοῦ Ἀκερμαν καὶ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν τῆς Σερβίας ἐξ ἐπιστήμου ἐγγράφου».

Τῷ ὄντι ἡ σύμβασις τοῦ Ἀκερμαν, τῷ 1826, καθορίζει ὅτι ἡ Πύλη μέλει νὰ μελετήσῃ ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Μιλδς σύμφωνον, ὅπερ κυρούμενον δι' αὐτοκρατορικῶν διατάγματος (χάττι χουμαγιούν) ἀνακοινωθήσεται τῇ Ῥωσσίᾳ καὶ θὰ ἔχῃ ἄξιαν διεθνῶς συμβολαίου.

Ἡ μεγάλη τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστάσις ἐξεταζομένη ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν, καὶ κατὰ μέρος τιθεμένου τοῦ ἡγήτρον εὐγενοῦς φυλῆς καὶ τῶν ἡρωϊκῶν αὐτῆς ἄθλων, κατὰ πολλὰ ὀμοιάζει πρὸς τὴν τελευταίαν τῶν Βουλγάρων ἀνταρσίαν. Καὶ τότε, ὡς καὶ νῦν, ἡ Ῥωσσία ζητεῖ πρῶτον παρὰ τῆς Εὐρώπης τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐπέμβασιν ἡ λονδίνεος σύμβασις τῆς 6 ἰουλίου 1827 μεταξὺ τῆς Ῥωσσίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐστὶ παραπλήσιόν τι πρὸς τὸ πρωτόκολλον τοῦ μαρτίου τοῦ 1877· αἱ τρεῖς δυνάμεις προσέφερον τῷ σουλτάνῳ Μαχμουτ τὴν μεσολάβησιν αὐτῶν πρὸς παῖσιν τοῦ πολέμου καὶ διακανόνισιν τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεων. Ἡ Πύλη ἀρεῖται· ἄμυσως ἡ Ῥωσσία, ἥδη ἔτοιμος καὶ παρισταμένη ὡς ἐντολεὺς τῆς Εὐρώπης, διαβαίνει τὸν Προῦθον. Ἀλλ' ἐνταῦθα παύει ἡ σύγκρισις· αἱ δυνάμεις πέρυσιν δὲν παρηκολούθησαν τῇ Ῥωσσίᾳ, ἐνῶ τῷ 1828, ὁ ἀγγλικὸς καὶ ὁ γαλλικὸς στόλος προανεκρούσαντὸ διὰ τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου τὰς νίκας τοῦ Διέβιτς ἐν Εὐρώπῃ καὶ τοῦ Πασκίεβιτς ἐν Ἀσίᾳ. Τὴν 19 αὐγούστου 1829 ὁ Διέβιτς εἰσῆρχετο εἰς Ἀδριανού-

πολιν· ὁ σουλτάνος Μαχμουτ ἐπαιγόμενος ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, ἄς ἐπτόει ὁ θρίαμβος τοῦ συμμάχου αὐτῶν αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀπέστειλεν εἰς τὸ Ῥωσσικὸν στρατόπεδον δύο πληρεξουσίουσ. Ἦδη ἡ Εὐρώπη ἐξήλεγξεν ὡς καὶ νῦν τὰς ἀντιστάσεις τῆς ὀθωμανικῆς διπλωματίας. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τοῦ Διέβιτς δὲν ἤτο εἰς θέσιν νὰ προελάσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ σουλτάνου· αἱ διαπραγματεύσεις διήρκεσαν μέχρι τῆς 14 Σεπτεμβρίου, ὅσον σχεδὸν καὶ αἱ περὶ τῆς τελευταίας ἀνακωχῆς διαπραγματεύσεις· ἐν τούτοις τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας ἦσαν τότε πολλῶν βραδύτερα ἢ νῦν.

Ἡ Ῥωσσία δὲν ἔλαβεν ἐπὶ τῶν μεθορίων τοῦ Προῦθου καὶ τοῦ Δουναβίου κυρίως λεγομένησ ἐδαφιαίας προσκτήσεις· ἀλλ' ἡ Μολδαυία, ἡ Βλαχία καὶ ἡ Σερβία κατηρτίζοντο ὀριστικῶς εἰς ὑποτελῆ κράτη, «τῆς Ῥωσσίας ἐξασφαλιζούσης τὴν εὐμερίαν αὐτῶν». Ἡ διατύπωσις αὕτη καθίστα τὸν τσάρον ἀληθῆ ἐπικυρίαρχον τῶν νέων κρατῶν. Διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ συνθήκη καθόριζεν ἐν κεφαλαίῳ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λονδίνεος συμβάσεως. Ἦδη ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἐδυσπίστει εἰς τὸν καταρτισμὸν ἑλληνικοῦ κράτους ἀπαλλασσομένου τῆς σλαυτικῆς ἐπιβροῆς, δυναμένου νὰ συλλάβῃ ἀτομικὴν φιλοδοξίαν καὶ βέροντος εἰς ἐπιζήτησιν συμμαχιῶν ἐκτὸς τῆς Πετρούπολεως. Ἀκολουθῶν, κατὰ τὴν ὀριστικὴν διακανόνισιν, προσεπάθησε νὰ περιορίσῃ ἐντὸς ἐλαχίστου τὰ ὄρια τοῦ κράτους τούτου καὶ ἀντέστη ὀριστικῶς εἰς τὴν σύστασιν μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους τὰ πάντα ὑπὲρ τῶν Σλαύων καὶ οὐδὲν ὅτι μὴ ὑπὲρ τῶν Σλαύων ὀνειρώττων. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἔτι ἡ παράδοσις διετηρήθη, ὡς ἀποδεικνύει ἡ διαγωγὴ τῆς Ῥωσσίας κατὰ τὴν κρητικὴν ἐπαναστάσιν τοῦ 1868 καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα γεγονότα.

Ἐν Ἀσίᾳ διὰ τοῦ 4 ἄρθρου, ἡ Ῥωσσία διέβαiven ὀλοσχερῶς τὸν Καύκασον καὶ ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὴν Κασπίαν θάλασσαν κατὰ μῆκος τῶν τουρκικῶν καὶ τῶν περσικῶν μεθορίων. Εἰ καὶ τὸ Κὰρς καὶ τὸ Βατούμ ὑπελείποντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ σουλτάνου, ἡ Ῥωσσία προσεκτάτο πρὸς νότον τοῦ Καυκάσου λαμπρὰν ἐργασίαν βάσιν, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ ἐκβάλλῃ κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ εἴτε εἰς Ἀρμενίαν, εἴτε εἰς Περσίαν. Παρατηρητέον ὅτι ἡ παραχώρησις τοῦ Ποτίου, τῆς Ἀνάπας, τοῦ Ἀκακακάκι, τοῦ Ἀκαλτζικ θεωρεῖται βῆμα ὑπὸ τοῦ 9 ἄρθρου ὡς γινομένη ἀπέναντι τῆς ἀπαιτουμένης ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας πολεμικῆς ἀποζημιώσεως. «Ἐπειδὴ ἡ παράτασις τοῦ πολέμου εἰς ὃν ἡ παρούσα συνθήκη τίθησι τέρμα ὑπέβαλε τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐτῆς τῆς Ῥωσσίας εἰς μεγάλην

δαπάνην, ἢ Ἐψ. Πύλη ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ προσενέγκῃ αὐτῇ τὴν κατάλληλον πρὸς τοῦτο ἀποζημιώσιν". Ἡ Ῥωσσία διετένετο μὲν ὅτι ἐνήργησεν ἐν ὀνόματι τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ δὲν ἀπῆτει τὴν πληρωμὴν τῶν ἐξόδων αὐτῆς. Ἡ ἀρχὴ ἀποζημιώσεως ἐτίθετο οὐχὶ ἕνεκα αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ διότι ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ παρέτεινε τὰς ἐχθροπραξίας· ἦτο οἷον τὸ πρόστιμον ὅπερ τὰ δικαστήρια ἐπιβάλλουσι δι' ἐκάστην ἡμέραν ἀναβολῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει καταδικαστικῆς ἀποφάσεως.

Καίτοι ἡ οικονομικὴ τῆς Τουρκίας κατάστασις δὲν ἦτο τότε τόσον δυσχερὴς ὅσον σήμερον, δὲν ἠδύνατο ὅμως αὕτη νὰ ἀποτίσῃ τὴν εἰς 110 εκατομμύρια φράγκων ὀρισθεῖσαν πολεμικὴν ἀποζημιώσιν, ὥστε ἡ εἰς χρήματα πληρωμὴ μετετρέπετο εἰς πληρωμὴν εἰς χώρας. Οὕτως ἐννοουμένη ἡ ἀποζημιώσις ἀποβαίνει εὐφυῆς—πεπολιτισμένος—τρόπος κατακτήσεως καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐφαρμογὴ τῆς τοκογραφίας εἰς τὸ διεθνὲς δίκαιον.

Ἡ συνθήκη περιεῖχε σειρὰν ἄρθρων περὶ τοῦ πλοῦ τοῦ Εὐξείνου καὶ τῶν πορθμῶν. Ἡ Ἐψήλη Πύλη ὑποχρεοῦται νὰ ἐπιτηρῇ ἀγρύπνως ὅπως τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ ναυτιλία τοῦ Εὐξείνου μηδὲν πάσχωσι πρόσκομμα. . . . Ἐπὶ τούτῳ ἀναγνωρίζει καὶ κηρύττει τὴν διάβασιν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐλευθερὰν καὶ ἀνοικτὴν εἰς τὰ ὑπὸ ἐμπορικὴν σημαίαν Ῥωσικὰ πλοῖα οἰουδήποτε μεγέθους καὶ οἰαδήποτε χωρητικότητος, . . . Τὴν σημασίαν τοῦ ὄρου τούτου ἐπιτείνει ἐτι μᾶλλον ἡ ἐπομένη κύρωσις· Ἡ Ἐψ. Πύλη ἀναγνωρίζουσα εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν τῆς Ῥωσσίας τὸ δικαίωμα τοῦ ἐξασφαλίσαι ἐαυτῇ τὸ πλῆρες τοῦτο ἐγγύησον τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ἐν τῷ Εὐξείνῳ κηρύττει ὅτι οὐδέποτε καὶ ἐπ' οὐδεμιᾷ περιστάσει παρεμβληθήσεται εἰς τοῦτο ὑπ' αὐτῆς πρόσκομμα. . . . Οὕτω ἡ Ῥωσσία προσκτάται ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου καὶ τῶν πορθμῶν ἀνώτατον δικαίωμα ἐξελέγχεως καὶ ἐπιτηρήσεως. Τὸ μέγα τοῦτο σκοπούμενον τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει συνθήκης συνεπληρώθη ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Χουγκιάρ Ἰσκελεσί, κατ' ἰούλιον τοῦ 1833. "Συνεπῶς, λέγει τὸ 3 ἄρθρον, πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμοιβαίας αὐτοσυνηρησίας καὶ ἀμύνης, ἣτις χρησιμεύει ὡς βᾶσις εἰς τὴν παροῦσαν συνθήκην συμμαχίας καὶ ὡς ἐκ τοῦ εὐκρινεστάτου πόθου διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς διαρκείας, τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐψ. Πύλης, ἢ Α. Μ. ὁ αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν Ῥωσσιῶν, ἐν τῇ περιπτώσει ἤθελον ἀναφυῆ περιστάσεις πείσονται καὶ πάλιν τὴν Ἐψ. Πύλην νὰ ζητήσῃ τὴν ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν βοήθειαν τῆς Ῥωσσίας, ὅπως γίνονται νὰ χορηγηθῇ κατὰ γῆν τε καὶ κατὰ θάλασσαν ὅσα στρατεύματα καὶ δυνάμεις ἤθελον κρίνει ἀναγκαίαις αἱ δύο ὑψηλαὶ συμβαλλόμεναι δυνάμεις, . . . (Ἀκολουθεῖ).

ΧΡΟΝΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΜΩΑΜΕΘ ΤΟΥ Β'.

(Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε ἀριθμ. 12).

Τὸ χωρίον τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἰδέαν, ἣν ἠδυνήθημεν νὰ λάβωμεν μέχρις ἐνταῦθα περὶ τοῦ Κριτοβούλου, φαίνεται μοι ἔχον μεγάλην σπουδαιότητα, καθ' ὅσον ὀρίζει ἀκριβῶς τὸ σχέδιον καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ πονήματος αὐτοῦ, ταῦτοχρόνως δὲ ἀνοίγει εἰδός τι ἀπόψεως ἐπὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ βίου αὐτοῦ.

Τὸ Χρονικὸν τοῦ Κριτοβούλου, ὅν ἐσώθη μέχρις ἡμῶν, σχηματίζει ὅλον τι πλῆρες κατὰ τὰ ὅρια τὰ εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ὀρισθέντα, ἐκτὸς ἂν ἐξέτεινεν αὐτὰ ἀκολουθῶς, ἐὰν ὄροι τινὲς ἐξεπληροῦντο. Τούτοις ὄροις δὲ τούτους ὑποδεικνύει σαφέστατα ἐν τῇ πρὸς τὸν σουλτάνον ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Εἶναι δηλαδὴ τὸν τρόπον τινὰ ἡ ἐπίσημος σφραγίς, ἡ δοθεῖσα εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ, ἡ ἄμεσος ἐπιδοκιμασία τοῦ κυριάρχου, ὃν ὁ εὐμενὴς ἱστοριογράφος προέταξε, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὁποίου συγκατανεύει νὰ ἐργασθῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρφ τοῦ βοηθήσαι ταῦτοχρόνως τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τύχην.

Μέγα βασιλεῦσι ἔστο γενναῖος, ἢ παύω γράφειν.

Ὁ Μωάμεθ δὲν ἐνόησεν ἡ ἴσως προσεποιήθη ὅτι δὲν ἐνόησεν. Εὐρίσκειν ἄρα γε ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἀρκούντως δὲν ἐπήνεσεν αὐτὸν, ἢ ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας τοσοῦτον μέγας, ὥστε νὰ ἦναι κρείττων πανηγυριστοῦ; Ἐν τούτοις ὁ Κριτόβουλος ἐπαύσατο τοῦ νὰ γράφῃ. Τί δὲ συνέβη εἰς αὐτὸν ἀκολουθῶς, ποῦ καὶ πότε ἀπέθανεν, ἀγνοοῦμεν. Ἰσως ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ νῆσον, ἣτις μετ' ὀλίγον (1476) ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων. Τοῦτο φαίνεται μοι μικρὸν ὡς πρὸς τὰ προσόντα τοῦ προσώπου. Ἰσως ἔζησε λησμονηθεὶς ἐν τινι γωνίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἢ ἴσως—ὅπερ ἤθελεν ἐξηγήσει τὸν μοναχὸν Κριτόβουλον τοῦ Τισενδορφίου—ἐασπαζόμενος τὴν ἀφάνειαν καὶ τὴν σιγῆν, ἀπεσύρθη κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐκπεσόντων τῆς εὐνοίας ἐννοουμένων καὶ τῶν ἐκπτώτων φιλοδόξων τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, εἰς τι μοναστήριον τοῦ ὄρους Ἄθω, ἵνα μελετήσῃ ἐκεῖ ἀνέτως τὴν τῶν βασιλέων ἀχαριστίαν καὶ τὴν μηδαμινότητα τῶν ἀνθρωπίνων ἐλπίδων.

В.

Ἰδοὺ πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Κριτοβούλου, καὶ οὐδὲ εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ μέλλον θέλει διδάξῃ ἡμᾶς περὶ αὐτοῦ πλεῖστερα· ὑπολείπεται δὲ ἤδη νὰ ποιήσωμεν βραχεῖαν ἀνάλυσιν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ.

Αἱ ἱστορίαι—τοιαύτη εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸ περὶ τῆς βασιλείας Μωάμεθ τοῦ Β' Χρονικὸν αὐτοῦ—εἶναι, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος, διηρημέναι εἰς πέντε βιβλία, περιέχουσι δὲ τὴν ἀφήγησιν τῶν πράξεων τοῦ Πορθητοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ δεκάτου ἐβδόμου ἔτους τῆς βασιλείας αὐτοῦ (1450—1467). Εἶπον ἤδη ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς πρὸς Μωάμεθ τὸν Β' ἐπιστολῆς αὐτοῦ, θεμιμένης ἐν εἴδει προλόγου ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ συγγράμματος. Τὸ ἐκπληττόν με ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ δὲν εἶναι οἱ ἔπαινοι τοὺς ὁποίους πρὸς τὸν σουλτάνον ἐπιδαφιλεῖ—τοῦτο δὲν εἶναι παρατηρήσεως ἄξιον ἢ μόνον ὅτι "Ἕλληνας εἶναι ὁ δμιλῶν—ἀλλ' ὁ πομπώδης ἔπαινος, τὸν ὁποῖον ποιεῖ περὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοῦ νικητοῦ, καὶ ἡ ἀντιπαράθεσις ἣν ποιεῖται μεταξὺ τοῦ μεγαλείου τῶν πράξεων τοῦ Μωάμεθ καὶ τῆς καθολικότητος τῆς γλώσσης ἐκείνης, ἣτις δμιλεῖται ἐκεῖθεν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἕως εἰς τὰς Βρετανικὰς νήσους". Περαιτέρω, ἀφοῦ κρίνῃ περὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Τούρκων διαπραγματευθέντων συγγραφέων, ἀναγγέλλει σαφῶς τὴν ἑαυτοῦ πρόθεσιν ὅτι ἐπιχειρεῖ "θεοῦ διδόντος" τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, καὶ γράφει ἀληθῆ τῶν Ὀθωμανῶν ἱστορίαν. "Πολλοὶ (λέγει) ἐπεχείρησαν τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας ταύτης, καίπερ στερούμενοι τῶν ἀναγκαίων τῷ ἱστορικῷ προσόντων, καὶ οὐδεμίαν ἔχοντες ἀκρίβειαν, οὐδὲ σχέδιον, οὐδὲ μέθοδον, ἀφηγοῦνται τὰ συμβεβηκότα τυχαίως κατὰ τὰ ἀτελεῖ διδόμενα, ἅτινα παρέχει εἰς αὐτοὺς ἡ μνήμη· τὸ δὲ πλεῖον ἢ ἔλαττον τῆς πείρας ἦν ἀπέκτησαν ἀπαρτίζει τὴν βᾶσιν τῶν κρίσεων αὐτῶν. . . . Ὅ,τι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν, ἐπιφυλαττόμεθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν βραδύτερον ἐν ἐτέρῳ συγγράμματι, ἐν ᾧ θέλομεν παρουσιάσει πλῆρη καὶ ἐσκευεμένην τῶν συμβεβηκότων ἀφήγησιν". Ἐν ταύταις ταῖς λέξεσιν ὁ Κριτόβουλος τίθησιν, ὡς σήμερον θὰ ἐλέγομεν, τὴν ἑαυτοῦ υποψηριότητα ὡς ἱστοριογράφου. Ἀλλὰ ταῦτοχρόνως, ἕνεκα προκαταλήψεως ἥττον προσωπικῆς, ἀλλὰ μᾶλλον πατριωτικῆς, φαίνεται ὅτι ἠθέλησε νὰ πείσῃ Μωάμεθ τὸν Β', ἵνα ἀναδείξῃ τὴν ἐλληνικὴν ὡς ἐπίσημον τοῦ κράτους γλῶσσαν. Γνωρίζομεν τῷ ὄντι ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους μετὰ τὴν Ἄλωσιν, ἅπαντα τὰ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας πρακτικὰ, ἐν τε ταῖς μετὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων σχέσεσιν αὐτῆς καὶ ἐν ταῖς μετὰ τῶν ξένων δυνάμεων, συνετάσσοντο εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην. Μόνον δὲ ὅτι ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀσίας, ἀποστέλλων εἰς αὐτοὺς τὰς ἐπισημοὺς ἐπιστολάς, ὧν τὸ πλεῖστον διετηρήθη εἰς ἡμᾶς ἐν τῇ συλλογῇ τῶν

τοῦ κράτους ἐγγράφων τοῦ Φεριδούν (Feridoun) 1, ὁ Μωάμεθ μετεχειρίζετο τὴν τουρκικὴν ἢ περσικὴν. Ἐν πάσῃ δὲ ἄλλῃ περιπτώσει ἐγραφεν εἴτε ὁ ἴδιος εἴτε διὰ τῶν ἑαυτοῦ γραμματέων ἐλληνιστῶν 2. Δύο ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μετὰ τῶν Βενετῶν εἰρήνην, καὶ ἀναδημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Σάθα ἐν τῷ Δοκιμίῳ αὐτοῦ περὶ τῶν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐπαναστάσεων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους 3, ἀποδεικνύουσιν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (1479—1480) ἡ ἐλληνικὴ ἦτο ἐν χρήσει εἰσέτι, ἂν μὴ ὡς ἐπίσημος τότε γλῶσσα, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὡς διπλωματικὴ ἐν τῷ κράτει. Αὐτὰ τὰ νομίματα—δὲν λέγω πάντα, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα αὐτῶν—ἂ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Πορθητοῦ ἐξετυπώθησαν, ἔφερον τὴν ἐπομένῃ ἐπιγραφὴν ἐν ἐλληνικοῖς γράμμασιν ὁ μέγας βασιλεὺς (μελικ) τῆς Ἀνατολῆς καὶ Ῥούμελης Μωάμεθ 4.

Ἡ Εἰσαγωγὴ (ἐννοῶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, μετὰ τοῦ κ. Μυλλέρου, τὰ κεφάλαια 1—3 τοῦ Α' βιβλίου) μαρτυρεῖ περὶ ἄλλης προκαταλήψεως λίαν φυσικῆς παρὰ τῷ συγγραφεῖ. Ἀπευθυνόμενος ἐνταῦθα οὐχὶ πλεόν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ σουλτάνου, ἀλλ' εἰς τὸ δημόσιον—δημόσιον ἐλληνικόν, καθόσον ἐλληνιστῆ γράφει—εἰς τὴν μεταγενεστέραν γενεάν, ἣτις ἐν ταῖς ἑαυτῆς κρίσεσιν δὲν διακρίνει τὸν συγγραφέα ἀπὸ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, αἰσθάνεται ὅτι τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαθεν, ἔχει τι τὸ ἀκροσφαλές, ἵνα μὴ τι πλεῖστον εἴπω, καὶ προλαμβάνει ὁ ἴδιος τὴν ἐνστασιν, ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτήν.—"Τίς; αὐτός, Ἕλληνας, ἐγένετο ὁ ἱστορικὸς τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ δυνάστου τῆς ἑαυτοῦ χώρας; Προτίθεται νὰ περιγράψῃ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους τὸν θρίαμβον τοῦ νικητοῦ, ἐνώπιον καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἡττημένου; Καὶ διατί ὄχι, ἐὰν ὁ ἡττηθεὶς μηδὲν ἔχη νὰ ἐρυθρίξῃ διὰ τὴν ἑαυτοῦ ἡτταν; Καὶ τίς λοιπὸν ἤθελε δια-

1) Hammer, III, 45.

2) Δυσχυρίσθησαν—ἀλλ' οὐδόπως ἀποδεικνύεται—ὅτι Μωάμεθ ὁ Β' εὐθὺς ἀπὸ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας προσφικεῖσθαι τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι εἶχε πάντοτε παρ' ἑαυτοῦ πολλοὺς Ἕλληνας γραμματεῖς, εἰς οὓς ὑπεγύρουν ἢ ἐγραφον δι' αὐτόν. Ἴδε Spectateur d'Orient. loc. cit. Egger αὐτόθι.

3) Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τῶν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐπαναστάσεων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους (1453—1821), ὑπὸ Κωνσταντίνου Σάθα, Ἀθήνησι, 1862.

4) Une reforme praticable en Turquie, Athènes, 1853.

νοηθῆ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰς ἑαυτῶν συμφορὰς; Εἶναι ἄθωοι. Ἡ Πρόνοια μόνον ἐποίησε πάντα, «ἡ Πρόνοια μόνον, εἰς ἣν τὰ πάντα ὑποκείνται, ἡ τοὺς θρόνους ἀνεγείρουσα καὶ ταπεινοῦσα καὶ παραδοῦσα ἐναλλάξ τὸ κράτος τῶν Ἀσσυρίων εἰς τοὺς Μήδους, τῶν Μήδων εἰς τοὺς Πέρτας, καὶ τούτων εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους».

Καθόλου δὲ, ὡς ἤθελεν εἶπει τις ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὁ κοινὸς οὗτος τῆς φιλολογίας τόπος εἶχε μείζονα σημασίαν μὴ καταδεικνυμένην ἐκ πρώτης ὄψεως. Παρεμβάλλον οὕτω ὁ ἱστορικὸς τὴν Πρόνοιαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐναντίων αὐτῶν, ἐτίθει, οὕτως εἶπε, τὸν ἡττηθέντα εἰς ἰσορροπίαν πρὸς τὸν νικητὴν, διὰ δὲ τῆς ἀφομοιώσεως ταύτης, συμφώνου ἄλλως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἰσλαμισμού, προέτρεπεν ἐμμέσως τὸν μὲν Μωάμεθ νὰ μεταχειρίζεται τὴν νίκην μετριοφρόνως, τοὺς δὲ Ἕλληνας νὰ φέρωσι γενναίως τὴν ἧτταν. Ἀλλὰ τοῦτο πράγματι ἠθέλησε νὰ εἶπῃ ὁ Κριτοβούλος; Συνέλαβεν ἄρα ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ νὰ διδάξῃ ταυτοχρόνως τὸν τε νικητὴν σουλτάνον καὶ τοὺς ὑποδουλωθέντας Ἕλληνας; Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ μάθημα δὲν εἶχεν ν' ἀπολέσῃ τι ἐκφραζόμενον ὑπὸ μορφῇ ἡττον ἀφηρημένην, ἢ δ' ἐξ αὐτοῦ ἐξαγομένη ἰδέα, ὅπως ἦ ἐντελῶς ἀκριβῆς, καὶ βλαστησῆσαι πάντες οἱ καρποὶ αὐτῆς, εἶχεν ἀνάγκην συγκερασμοῦ. Τὸ ἀφαίρειν, π. χάριν, ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων πᾶσαν εὐθύνην ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ συμφορᾷ, δὲν ἦτο μέσον ἀρμόδιον τοῦ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτοὺς ἐνώπιον τῶν ἑαυτῶν ὀφθαλμῶν, καὶ μάλιστα νὰ παρασκευάσῃ εἰς κρεῖττον μέλλον. Ἐπρεπε ἀπ' ἐναντίας, ἀναπολῶν τὰ δεινὰ τῆς πατρίδος, νὰ μὴ φοβῆται ὁμίλων πρὸς αὐτὴν περὶ τῶν ἐλαττωμάτων αὐτῆς, οὐχ ὅπως μεμψῆ αὐτὴν διὰ τὴν δυστυχίαν, ἀλλ' ὅπως καταστήσῃ τὴν δυστυχίαν ταύτην διδασκατικὴν καὶ γόνιμον· διότι, λέγει ἡ νέα ἑλληνικὴ παροιμία «τὰ παθήματα μαθήματα». Λυπηρὸν ὅτι οἱ σύγχρονοι ἢ οἱ ἐπάμειλλοι τοῦ Κριτοβούλου, ὁ Φραντσῆς, Χαλκοκονδύλης καὶ λοιποὶ θεωρήσαντες διαφόρως τὰ πράγματα δὲν ἐνόησαν κάλλιον αὐτοῦ τὸ ἑαυτῶν ἔργον. Προετίμησαν τὴν ῥητορικὴν τῆς ἠθικῆς, ἐν ᾧ ἡ πατρίς κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην κρίσιν ἄλλου τιδὸς εἶχεν ἀνάγκην.

Δυνάμεθα ἄνευ μεγάλης δυσκολίας, μετὰ τὰ προηγηθέντα, νὰ εἰκάσωμεν τί πρέπει νὰ ἦναι καὶ τί εἶναι πραγματικῶς τὸ Χρονικὸν τοῦ Κριτοβούλου. Ἀφήγηται ἐπίσημος καὶ οὐδὲν πλέον, οὐδὲν ἕλαττον. Ὁ συγγραφεὺς, καίπερ μὴ ὑποχρεωμένος εἰς τὸ συγγράφαι τὸ ἑαυτοῦ βιβλίον, οὐχ ἡττον συγγράφων αὐτὸ ἐκτελεῖ καθήκον ἱστοριογράφου. Ἀφηγεῖται, διότι τοῦτο τούλαχιστον δύναται τις νὰ εἶπῃ, τὴν βασιλείαν Μωάμεθ τοῦ

Β', ὡς ἤθελέ τις ἀφηγηθῆ ἐν Γαλλίᾳ τὴν βασιλείαν Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ζῶντος Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἐν βιβλίῳ ἀφιερωμένῳ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ εἰς Λουδοβίκον τὸν ΙΔ'.

Εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι πάντοτε καὶ πανταχοῦ εἶναι ὑποπτος ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ; Ἀπ' ἐναντίας ἡ διήγησις αὕτη περιέχει μεγίστην ἀλήθειαν. Ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἡ τῆς ἱστορίας ἀλήθεια. Ἐνωθὺ τὴν ἱστορίαν κατὰ τοὺς μεγάλους διδασκάλους, ἐλευθέραν, ἀνυψουμένην ἀπ' ἑαυτῆς, εἰλικρινῆ, καὶ ὅτε ἐτι δὲν εἶναι πάντοτε ἀμερόληπτος· εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ πανηγυρικοῦ ἢ τοῦ ἐπιταφίου λόγου, ὡς ἡ ἀλήθεια τοῦ Φραντσῆ καὶ τοῦ Δούκα εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ λιθέλλου καὶ τῆς σατύρας. Ἡ ἔννοια τοῦ συγγραφέως ἔχει πολλάκις ἀνάγκην ν' ἀναζητηθῆ, νὰ μαντευθῆ διὰ μέσου τῶν ἡμιτελῶν λέξεων, τῶν ἀποσιωπήσεων, τῶν εὐφημισμῶν, δι' ἕλων τῶν τεχνασμάτων τοῦ ὕφους συγγραφῆος κατὰ βάθος κεκμημένου τὴν ἑαυτοῦ ῥητορικὴν. Ἐνῶ ὁ ἔπαινος εἶναι καταφανῆς, ὁ ψόγος μόλις διακρίνεται. Ὁ συγγραφεὺς ἐφαρμόζει εἰς ἑαυτὸν τὸ τοῦ Κιντιλιανοῦ «σημαίνειν μᾶλλον ἢ λέγειν» (plus significare quam dicere), καὶ εὐρίσκει οὕτω τὸν τρόπον τοῦ συμβιβᾶσαι τὸ συμφέρον πρὸς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ.

Π. χάριν, ὅταν διηγῆται ἐν τῶν τραχιωτάτων ἐπεισοδίων τῆς Ἀλώσεως, ἐν τῶν τὰ μᾶλλον κηλιδωσάντων τὴν μνήμην τοῦ νικητοῦ — τὸν φόνον δηλονότι τοῦ μεγάλου δουκὸς Νοταρᾶ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ — τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ δι' οὐδενὸς συνοδεύει ψόγου κατὰ τοῦ Μωάμεθ· ἀλλ' ἀρέσκειται ἀπλῶς ἐξαίρων τὴν ἀρετὴν, τὴν εὐσέβειαν, τὴν γενναϊότητα τοῦ γέροντος Νοταρᾶ, τὴν ἀθωότητα καὶ τὴν ἀφέλειαν τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως ὁ λαμπρὸς ἔπαινος τοῦ θύματος ἀποβαίνει ἡ σιωπηλὴ καταδίκη τοῦ ἐνόχου.

Ἡ ἐξιστόρησις τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καίπερ ἐντελεστέρα, τούλαχιστον εἰς τινὰ μέρη, καὶ ἐν γένει ἀκριβεστέρα τῆς τοῦ Φραντσῆ καὶ τοῦ Δούκα, οὐδεμίαν νέαν σαφήνειαν παρέχει περὶ τοῦ μεγάλου τούτου συμβεβηκότος, εἰς τὸ ὅποσον ἡ δημοσίευσίς τῆς τοῦ Hammer ἱστορίας, δι' ἣν ὁ συγγραφεὺς ἠρύσθη κατὰ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ὑπομνημάτων, ἀπέδωκε τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φυσιογνωμίαν, μικρὸν παρηλλαγμένην ἐν ταῖς διηγήσεσι τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ γενικὴ ἰδέα, τὴν ὁποίαν ἡ διήγησις αὕτη ἀφίησιν ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι, δὲν ἀπομακρύνεται ἐπιτηθῶς τῆς ἰδέας, ἣν παράγει ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν τῶν σελίδων τοῦ Hammer, ὅπερ προξενεῖ τιμὴν εἰς αὐτόν. Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Χρονικοῦ ἐκθειάζῃ ὑπερμέτρως τὸν νικητὴν, φαίνεται λίαν

συγκαταβατικὸς ὡς πρὸς τοὺς ἡττημένους. Διηγεῖται διὰ φράσεων ἀξιοπρεπῶν τὸν θάνατον τοῦ αυτοκράτορος, ἐπαινεῖ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν εὐστάθειαν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν πολιορκίαν, οὐδὲ λέξιν λέγων περὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν διχονοιῶν καὶ περὶ τῶν ἀξιοθρηνήτων ἐκείνων ἐρίδων μεταξὺ τῶν οπαδῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, οἵτινες συνέτριψαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως. Πόθεν δὲ προέρχεται ἡ φειδῶ αὕτη; Ἐλπίζει νὰ εὕρῃ οὕτω χάριν παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ συμπολίταις; ἢ μᾶλλον, ἐκθειάζων, ὡς ποιεῖ, τοὺς Ἕλληνας ἐνώπιον τοῦ Πορθητοῦ, ἐκολακεύετο εἰς ἄλλης μυστικῆς ἰδέας, ἰδέας, ἧτις ἰσχυρῶς ἐνεπιλοχῶρει εἰς τὸν νοῦν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἔγνη ἤθελεν εὐρεῖ τις ἐτι καὶ σήμερον, ἦτοι τὴν συνέχειαν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ σκῆπτρον ὀρθοδόξου σουλτάνου;

Ἡ μανία αὕτη, τὴν ὁποίαν εἶχον ἐκεῖνοι μόνον, οἵτινες δὲν ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ παρατηρήσωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ πνεῦμα καὶ τὴν προοδευτικὴν πορείαν τοῦ ἰσλαμισμού, ἦτο λογικὴ κατὰ τὸ φαινόμενον, ὥστε οἱ Ἕλληνες εὐχρῶς ἠδύναντο ν' ἀπατηθῶσι. Δι' αὐτοῦσιν οἱ Τοῦρκοι ἦσαν βάρβαροι, καθὼς ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀποῦ ἐπέδραμον τὴν αυτοκρατορίαν τῆς Δύσεως κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα, παρεδέχθησαν ἐπὶ τέλος τὴν γλῶσσαν, τοὺς θεσμούς, τὴν θρησκείαν τῶν ὑποταχθέντων λαῶν. Μιὰ ἄρα δὲν ἤθελε γένοιτο τὸ αὐτὸ καὶ σήμερον εἶτι; Μὴ οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἡττον πεπολιτισμένοι τῶν Λατίνων; Ἡ ἡ νέα Ῥώμη ὑπελείπετο κατὰ τι τῆς ἀρχαίας; Διὰ τί, καθὼς ὁ Χλοδοβίκος καὶ οἱ Φράγκοι αὐτοῦ ἐγένοντο Χριστιανοί, νὰ μὴ γένη καὶ ὁ Μωάμεθ μετὰ τῶν Ὀσμανλίδων αὐτοῦ ὀρθόδοξος; Ἡ δὲ ἡ περὶ τῆς εἰς τὸν χριστιανισμόν προσελύσεως αὐτοῦ φήμη ἤρξατο διαδιδόμενη ἀνὰ τὸν λαόν. Ἐὰν εἰσέτι δὲν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα, πλησιάζει ὁμοῦς νὰ δεχθῆ τοῦτο. Ἐσέθετο μυστικῶς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, καὶ ἐκράτει λυγρίαν ἀνημμένην πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Θεοτόκου. Τοιαῦτα φῆμαι περιήδοντο. Ματαίως ἐζήτησα ἐν τῷ περὶ τοῦ Γενναδίου χωρίῳ ἀκριβεῖς τινὰς ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἀνακαλύπτω μὲν ἐν αὐτῷ τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς παραδόσεως. Καὶ ὁμοῦς τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἄξιον προσοχῆς, καθ' ὅσον καίπερ οὐδὲν βεβαίουν ἐπιτρέπει ὁμοῦς τὰ πάντα νὰ εἰκάσωμεν. Μετὰ τινὰ πρὸς τὸν Γενναδίον ἔπαινον συνοδευόμενον ὑπὸ τινων μερικοτήτων ἀνεκδότων, καθὼς π. χ. ὅτε κατὰ τὴν Ἀλωσιν ἡ χμαλωτίσθη καὶ ἐπὶ ἤθη εἰς τι χωρίον παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν, ὅπου ὁ Μωάμεθ, ὅτις ἐζήτησε αὐτὸν πανταχοῦ, ἐδυσκολεύθη νὰ τὸν ἀνεύρῃ, ὁ συγγραφεὺς προστίθησιν· «ὁ σουλτάνος καταγοητευθεὶς ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ χάριτος τῶν λόγων αὐ-

τοῦ, προσηνέχθη πρὸς αὐτὸν φιλοφρονέστατα, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ προσέρχεται ἀφόβως καὶ ἐλευθέρως ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ἠρέσκετο συνδιαλεγόμενος μετ' αὐτοῦ»¹. Αἱ σχέσεις αὗται ἐξηκολούθησαν μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Γενναδίου ὡς πατριάρχου καὶ περιεβλήθησαν ἐπίσημόν τινα χαρακτῆρα. Ὁ σουλτάνος ἐπεσκέπτετο αὐτὸν πολλάκις ἐν τῷ τῆς Παμμακαρίστου μοναστηρίῳ αὐτοῦ — τὸ μοναστήριον τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς πατριαρχικῆ καθέδρα, ἀφ' ὅτου ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων μετεβλήθη εἰς τέμενος — καὶ ἐκεῖ ἐνώπιον τῶν οὐλεμάδων καὶ τῶν προύχοντων τῆς αὐτῆς αὐτοῦ, μεθ' ὧν συνωδεύετο, ὅπως τιμῆσθαι τὸν ἑαυτοῦ ξένον, ἠρέσκετο ἀκούων αὐτὸν ἐξηγοῦντα ἐλευθέρως ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς ἀρχαῖς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ θεολογίας².

Εἶναι περίεργον νὰ παραβάλωμεν πρὸς τοῦτο τὸ χωρίον τοῦ Κριτοβούλου τὰς ἐπομένους γραμμὰς, αἵτινες ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν πατριαρχῶν τοῦ Μαλαξοῦ. «Ὁ σουλτάνος μεταβάς εἰς τὸν ναὸν τῆς Παμμακαρίστου, συνδιέλεχθη εὐμενῶς μετὰ τοῦ πατριάρχου. Τότε οὗτος ἀποβαλὼν πάντα φόβον, ἀνέπτυξεν εἰς αὐτὸν τὸ σύνολον τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, καὶ ὁ σουλτάνος δεσμευθεὶς ὑπὸ τῆς εὐγλωττίας καὶ σοφίας αὐτοῦ, ἐπέειθε περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ, πιστεύων εἰς πάντα τὰ μυστήρια αὐτοῦ», κτλ.¹

Ὁ συγγραφεὺς τῆς Πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρει περὶ τούτων τὰς αὐτὰς περιστάσεις, καταλήγων ἄλλως. «Ἀλλὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ἐχρησίμευσε πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ, διότι εἰς βάρβαρον δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν»².

Ἡ παράδοσις αὕτη διήλθε τὴν θάλασσαν. Ἐνέπνευσεν ἴσως τὴν περίφημον ἐπιστολὴν Πίου τοῦ Β' (Αἰνείου Σουλίου) πρὸς Μωάμεθ τὸν Β'. Πεισιμαῖνος ἀναμφιβόλως ὅτι εἰς αὐτὸν μόνον ἐπεφυλάττετο

1) Βιβλ. II, κεφ. 2.

2) Καὶ διαλέξεις δὲ πολλὰς καὶ καλὰς περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως καὶ θεολογίας ἐνδίδωσιν αὐτῷ ἐνώπιον αὐτοῦ ἀδεῶς καὶ ἐλευθέρως ποιεῖσθαι. Αὐτόθι.

1) Cum sultanus in templum Pammacaristae venisset, cum patriarcha sermones clementer contulit. Tunc, omni metu posito, universam ei patriarcha veritatem fidei Christianae aperuit; sultanus autem magnopere admiratus est illius divinarum rerum cognitionem certusque de religione Christiana factus est, tota esse verissima mysteria ejus, etc. *Turco-Graecia*, p. 107 et 109.

2) At nihil ad salutem profecit, non enim Deus in stolidi corde locum habet, αὐτόθι σ. 17,

ἡ τιμὴ τοῦ συμπληρῶσαι τὸν προσηλυτισμὸν τοῦ ἀγρίου ἐχθροῦ τῶν χριστιανῶν, ὁ ἀρχαῖος γραμματεὺς τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ἀπέστειλεν αὐτῷ ἐπιστολὴν εἰς γλῶσσαν ὠραίαν, ὑπέριμνον ῥήσεων καὶ ἐπιχειρημάτων, ἀλλ' ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνεμίγνυεν ὀλίγον ἐλαφρῶς τὸ Κοράνιον καὶ τὴν Ἀγίαν Γραφήν, τοὺς Μουσουλμάνους μετὰ τῶν Ἰουδαίων. «Ἐλάχιστόν τι, ἔλεγε τελευτῶν, δύναται νὰ σὲ καταστήσῃ τὸν μέγιστον, τὸν ἐνδοξότατον, τὸν ἰσχυρότατον, τὸν περιφημώτατον τῶν μοναρχῶν τῆς γῆς· θέλεις προμηθευθῆ τὸ ἐλάχιστον τοῦτο ἀκόπως, εὐχερῶς ὡς πανταχοῦ εὐρισκόμενον· καὶ τοῦτο δὲ νὰ σοὶ εἶπω ποῖον εἶναι; Σταγῶν ὕδατος» 1.

Εἰς τοῦτο τὸ ὠραῖον ἐπιχείρημα, εἰς τοῦτον τὸν [ἐμβριθῆ λόγον τί ἀπεκρίθη ὁ σουλτάνος, εἶναι γνωστὸν. «Ὅτι δηλαδὴ ἦτο ἀθῶος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὅτι ἀνεπόλει μετὰ φρίκης τοὺς προσηλυτῶντας αὐτὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ». Ὁ Μωάμεθ δὲν ἐξεπλάγη μεγάλως ἐκ τῆς ἀποστολῆς, καθὼς οὐδὲ ἐκ τοῦ ὕφους τῆς παπικῆς ἐπιστολῆς· δὲν ἐξεπλάγη δὲ οὐδὲ ὅτε ἔμαθεν ὅτι ὁ πάπας, ἀπ' οὗ διήγειρε σταυροφορίαν τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἰταλίας καὶ Γερμανίας, παρεσκευάζετο νὰ βυθίσῃ κατ' αὐτοῦ ἡγούμενος τοῦ στρατοῦ. Τοῦτο ἦτο κανονικώτατον, καὶ ὁ ἴδιος, εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, δὲν ἤθελε πράξει ἄλλως. Ἡ ὑπόθεσις ἐν τούτοις δὲν ἔσχε συνεπείας. Διότι Πῖος ὁ Β' ἀπέθανεν, ὡς γνωστὸν, ἐν Ἀγκῶνι εἰς τὴν θέαν τῶν βενετικῶν γαλερῶν (κατέργων), αἵτινες ἦλθον, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, συνεπάγοντα μεθ' αὐτοῦ τὴν τελευταίαν πνοὴν τῆς σταυροφορίας. Μάτην ἐπειράθησαν καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος ἐκείνου καὶ κατὰ τὸ ἦμισυ τοῦ ἐπομένου, ὅπως ἐπαναλάβωσι τὰς ἀρχαίας κατὰ τοῦ Τούρκου σταυροφορίας. «Τὸ πνεῦμα τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων ἐπλανᾶτο ἀλλαχοῦ» 2, λέγει ὁ πολυμαθὴς διπλωμάτης Busbeq ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἧς τὸ λατινικὸν κείμενον δὲν ἔχω κατὰ ταύτην τὴν στιγμήν ὑπ' ὄψιν, καὶ ἐγγὺς δὲ ἦν ὁ χρόνος καθ' ὃν θὰ ἔβλεπέ τις αὐτοὺς ζητοῦντας προθύμως τὴν συμμαχίαν

1) Un poco è che ti può fare fra tutti quei ora vivono grandissimo, potentissimo, et preclarissimo. Vuoi saperlo? El non è difficile a ritrovare, ne molto è difficultoso, et si ritrova per tutto; e gli è un poco d'acqua. (Epistola di Pio secondo sommo Pontefice all' illustre Mahumete, imperatore de' Turchi 1460, Mss. Bibl. nat.).

2) Ὁ νοῦς τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων ἀλλαχοῦ ἐπλανᾶται.

τούτων τῶν ἀπίστων, τοὺς ὁποίους μόνον οἱ ἐρασταὶ τῆς ὠραίας ἀρχαιότητος, οἱ ποιηταί, ὡς ὁ Μίλτων, οἱ φιλόσοφοι, ὡς ὁ Λεϊβνίτιος, ἔλεγον εἰσέτι νὰ ἀποπέμψωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κριτόβουλος καθ' ἣν στιγμήν ἔγραφε τὸ Χρονικὸν αὐτοῦ, δὲν ἐπίστευε πλέον, ἐὰν μάλιστα ἐπίστευσε ποτε, περὶ τῆς προσελεύσεως Μωάμεθ τοῦ Β'. Ὁ θάνατος τοῦ Γενναδίου (1460), ἡ ἰσχὺς τῆς ὠθήσεως τοῦ ἰσλαμισμού ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ὁ ὁμοίωμα τύπος, δι' οὗ διετυπώθη ἡ Ἀλωσις, ἔμελλον ν' ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτοῦ πᾶσαν ὡς πρὸς τοῦτο ἀπάτην. Ἀλλ' αὕτη μόνη ἡ ὁδὸς σωτηρίας ὑπῆρχε διὰ τοὺς Ἕλληνας; Ὁ Μωάμεθ δὲν ἠδύνατο καὶ μὴ μεταβαλὼν θρησκείαν ν' ἀναγορευθῆ αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, καθὼς σχεδὸν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν Ναπολεὼν ὁ Γ' ἐσκόπει, λέγεται, ν' ἀνακηρυχθῆ αὐτοκράτωρ τῶν Ἀράβων ἐν Ἀλγερίᾳ; Ἡ ἰδέα τῆς συνυπάρξεως μουσουλμανικοῦ σουλτανάτου καὶ ὀρθοδόξου κράτους ἐν τῷ προσώπῳ ἐνὸς κυριάρχου 1, ἰδέα, ἧτις φαίνεται προσεγγίζουσα ἀρκούντως εἰς τὴν μεγάλην ἰδέαν, ὅπως ἐννοοῦσιν αὐτὴν σήμερον ἐν Κωνσταντινουπόλει (λέγω ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὄχι ἐν Ἀθήναις) ἠδύνατο εἰσέτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους νὰ θεωρηθῆ ὡς φυσικὴ συνέπεια, εἰ μὴ, ἀναγκαία, τῆς Ἀλώσεως, καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς οἱ ἔχοντες ἐπιβροχὴν, ἔμελλον ν' ἀσπασθῶσιν αὐτὴν μετὰ τσαύτης ζήσεως, καθ' ὅσον ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ ἐνδόμυχα αὐτῶν αἰσθήματα, καὶ ἐνῶ ἐνίσχυεν πᾶσας τὰς ἐλπίδας, ἱκανοποίηε πᾶσας τὰς φιλοδοξίας.

Οὕτως ὁ Κριτόβουλος ἀρέσκειται ἀναφέρων τὰς μακρὰς συνδιαλέξεις τοῦ Γενναδίου μετὰ τοῦ σουλτάνου, ὡς μαρτυρίαν τῶν εὐνοϊκῶν διαθέσεων, ὧν ἐνεπορεῖτο ἀπ' ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἐπαινεῖ τὸν ἡγεμόνα τῆς πλήρους σοφίας πολιτικῆς ἐκείνης, καὶ ἐπαινῶν αὐτὸν ὑποχρεοῖ νὰ ἐμμένῃ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἄλλην ἐνδειξὴν τῆς προκαταλήψεως ταύτης τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως ἀνευρίσκω ἐν τῇ μερίμνῃ, ἣν λαμβάνει ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν Ἱστοριῶν αὐτοῦ, τοῦ συνδέσαι

1) Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀναπτυχθεῖσα ἰδέα ἐν τινι φυλλαδίῳ Πρακτικῆ ἀναμύρφωσις ἐπιγραφομένη καὶ δημοσιευθέντι τῷ 1853 ἐν Ἀθήναις τύποις Α. Κορομηλά, καὶ ἧτις συγκεφαλαιοῦται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην «Ἀβδούλ-Μεδζιδ σουλτάνος τῶν Τούρκων καὶ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων». — Ἄλλοις τις Ἕλληνας δημοσιογράφος, ὁ κ. Πιτζιπιδὸς (Αἰ ἀναμύρφωσις καὶ τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἐν Παρισίοις, 1858), προσθεύει τὴν ἰδέαν βυζαντινοῦ κράτους μετὰ σουλτάνου χριστιανοῦ.

τὴν δυναστείαν τῶν ὀθωμανῶν σουλτάνων, ἐξ ὧν ἔλκει τὸ γένος Μωάμεθ ὁ Β', μετὰ τῶν δυναστειῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τῶν Περσίδων καὶ Ἀχαιμανιδῶν τῆς Περσίας. «Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ὀθωμανοὶ ἡγεμόνες ἔλκουσι τὸ γένος ἐκ τῆς τῶν Ἀχαιμανιδῶν καὶ Περσίδων οἰκογενείας, ἐξ ἧς κατάγονται, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, πάντες οἱ τῆς Περσίας βασιλεῖς. Ἀλλ' οἱ Ἀχαιμενίδαι καὶ Περσεῖδαι κατήγγοντο ἐκ τοῦ Ἀχαιμένου καὶ Περσέως καὶ οὗτοι ἦσαν Ἕλληνες, καταγόμενοι ἐκ τοῦ Δαναοῦ καὶ Δυγκέως, οἵτινες ἦλθον ἐκ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπόθεν τοῦ χρόνου προίοντος, τινὲς τῶν ἀπογόνων αὐτῶν μεταναστεύσαντες εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐγκαθιδρύθησαν ἐν τῇ χώρᾳ, ἧτις ἐκλήθη ἐκ τοῦ ὀνόματος Περσία... Οὕτως ὁ Κριτόβουλος δρῖζει τὴν διπλὴν γενεαλογίαν, περσικὴν καὶ ἐλληνικὴν, τοῦ νικητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλοι δὲ συγγραφεῖς, ἀπ' ἐναντίας, δὲν εἰδίτασαν νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν Γρωαδίτην, καὶ τοὺς Τούρκους ἀπογόνους τοῦ Τεύκρου: Τούρκοι, Τεύκροι. Ὁ ἀνατολικὸς μεσαίων ἔχει σχεδὸν τὴν αὐτὴν εὐχέριαν τοῦ ἡμετέρου ὡς πρὸς τὰς ἐτυμολογίας.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ διαθεβαίωσις τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως εἶναι πράγματι ἀμφισβητήσιμος, ἡ πρόθεσις αὐτοῦ τοῦλάχιστον δὲν φαίνεται ἀμφίβηλος. Μαντεύει τις ὅτι ἠθέλησε ταυτοχρόνως νὰ ἐπαινέσῃ τὸν Μωάμεθ καὶ νὰ συστήσῃ αὐτῷ τοὺς Ἕλληνας, διὰ τῆς ταυτότητος τῆς καταγωγῆς, ἣν ὑπέδειξεν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ νικητοῦ.

Μετ' ὀλίγον, εἶναι ἀληθές, ὁ Κριτόβουλος ἐπιρραζόμενος ὑπότινος ἄλλης ἰδέας καὶ παρατυρόμενος ὑπὸ τοῦ θελγῆτρον ἐκείνου τῶν ἀντιθέσεων, τὸ ὅποσον παρασύρει τοὺς ῥήτορας, δὲν διατάζει νὰ ἀποδείξῃ τὸν Μωάμεθ καθαρὸν Ἀσιανὸν, πράττει δὲ τοῦτο ὅποτε δεικνύει εἰς ἡμᾶς τὸν κατακτητὴν βαδίζοντα διὰ τῆς Φρυγίας μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐκτρεπόμενον τῆς πορείας αὐτοῦ, ὅπως ἐπισκεφθῆ τὰ εἰρεῖπια τῆς Τροίας. «Ἀφικόμενος εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τροίας ἠθέλησε νὰ περιέλθῃ τὰ εἰρεῖπια τῆς ἀρχαίας πόλεως, θεωρῶν μετὰ θαυμασμοῦ τὸ μεγαλεῖον τοῦ περιβόλου αὐτῆς, τὴν ὠραιότητα καὶ τὸ εὐθετον τῆς θέσεως, ἧτις συνενοῖ ἅπαντα τῆς τε γῆς καὶ θαλάσσης τὰ πλεονεκτήματα. Ἀκολουθῶς ἐπεσκέψθη τοὺς τάφους τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Αἴαντος καὶ τῶν ἄλλων ἥρώων, ὧν τὰ κατορθώματα δὲν ἔπαυεν ἐξυμνῶν, φρονῶν αὐτοὺς διὰ τὴν εὐτυχίαν ὅτι ἔσχον ποιητὴν, τὸν Ὀμηρον, πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης αὐτῶν» 1.

1) Καὶ ἐπήνεσε καὶ ἐμακάρισε τούτους τῆς τε μνήμης καὶ τῶν ἔργων καὶ ὅτι ἔτυγον ἐπαινέτου Ὀμήρου τοῦ ποιητοῦ· βιβλ. IV, κεφ. 11.

Ταυτοχρόνως, λέγεται (σημειώσατε τὸ λέγεται· δὲν διαθεβαίωσ' ὅτι σύννουσι κινῶν τὴν κεφαλὴν, ἀνεκράξεν, «Οὕτως ὁ Θεὸς προῦρίσαί με ν' ἀποβῶ μετὰ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, ὁ ἐκδικητὴς τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς! Διότι δὲν εἶναι Ἕλληνες οἱ υἱοὶ τῶν τὰ τεύχη ταῦτα ἀνατρεψάντων, οἱ Μακεδόνες ἐκεῖνοι, οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ ὑποταχθέντες διὰ τῶν ὄπλων μου, καὶ οἵτινες ἔμελλον οὕτως ἐκ δικαίας φορᾶς νὰ ἐξηγνίσωσι τὰ δεινὰ, ἀπερ ἐπήνεγκον οἱ πρόγονοι αὐτῶν τότε, καὶ πολλάκις ἔκτοτε (ὕπαινίσσαται τοὺς σταυροφόρους), εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἀσιανούς;...»

Ἀναμφιβόλως ὅτε ἔγραφε τὸ χωρίον τοῦτο τῶν Ἱστοριῶν αὐτοῦ ὁ Κριτόβουλος, εἶχεν ἀναγνώσει ἐν τῷ Ἀριανῷ καὶ ἴσως ἐν τῷ β' βιβλίῳ τοῦ Κοίντου Κουρτίου, τὸ ὅποσον ἤδη δὲν ἔχομεν, τὸ ἐπιείσοδιον τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκδρομῆς εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πεδιάδα τῆς Τροίας, καὶ τὸ ὠραῖον χωρίον τοῦ ποιήματος τοῦ Λουκανοῦ, ἀρχόμενον διὰ τῶν στίχων τούτων

Sigmasque petit famæ mirator arenas...

Circuit exustæ nomen memorabile Trojæ,

Οἱ ὀθωμανοὶ ἱστοριογράφοι, οἱ τὰ ἔργα καὶ τὰς πράξεις τοῦ Πορθητοῦ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν ἀναγράφαντες, οὐδαμοῦ μνεῖαν ποιοῦνται περὶ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς οὐδὲ περὶ τῆς μακρᾶς δημηγορίας, συνθεσιμῆς κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῶν κεντρῶνων τοῦ Θουκυδίδου, τοὺς ὁποίους ὁ βιογράφος τίθησιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ καθ' ἣν στιγμήν ἀπερασίετο ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ κλασικαὶ αὗται ἀναμνήσεις εἶναι δυσάρεστοι εἰς ἱστορικὸν, καθόσον οὐδαμῶς συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ δίδωμεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τὸ ἀκριβὲς ὄριον, τὸ διακρίνον τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοῦ μύθου. Ὁ Κριτόβουλος, καθὼς εἶδομεν, δὲν ἀπαλλάττεται πάντοτε τούτων, ἀλλὰ παρασύρουσιν αὐτὸν εἰς ἐπαναλήψεις, ἀντιλογίας, ἐπεισόδια, ἅτινα βλάπτοντα τὴν εὐκρίνειαν τῆς ἀφηγήσεως, καθιστῶσιν ὑποπτον τὴν εὐκρίνειαν τοῦ ἀφηγητοῦ. Τοιαῦτα τὰ λάθη τοῦ Κριτοβούλου καὶ τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν τῆς Ἀλώσεως, Φραντζῆ, Δούκα καὶ Χαλκοκονδύλη, ὧν οὐχ ἤττον ὁ κ. Μύλλερὸς ἀνώτερον θεωρεῖ τὸν Κριτόβουλον. Θέλει μὲν νὰ ἴναι φιλαλήθης, καὶ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅπως καὶ δὲν ἀπομακρύνεται συνήθως καὶ ἐκ προμελέτης τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐὰν ἀντικειμένον τι ἐπὶ τῆς πορείας αὐτοῦ διεγέρῃ τὴν μνήμην, ἢ κλονίσῃ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ, δὲν διατάζει ν' ἀφηγηθῆ, ἐπὶ τῷ κινδύνῳ τῆς ἀξιοπιστίας αὐτοῦ, ἐν τῶν πορφυρῶν ἐκείνων βράχων, περὶ ὧν

ὄμιλεῖ ὁ Ὁράτιος. Κατὰ ταύτας δὲ τὰς στιγμὰς ὁ ἱστορικὸς ἐξαφανίζεται καὶ ὑπολείπεται μόνον ὁ ποιητὴς ἢ ὁ ῥήτωρ.

Καταλήγω ἐνταῦθα. Δὲν ἤδυνάμην δὲ νὰ ἔχω τὴν ἀξίωσιν, ὅτι ἐποίησα πλήρη μελέτην περὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡθέλησα μόνον νὰ παραστήσω γενικὴν ὄψιν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, ὀρίζων τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ σύνολον τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἐξ ὧν συντίθεται ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ, ὁ ἀναγνώστης εὐρήσει ἀκριβεστάτην καὶ πληρεστάτην συγκεφαλαίωσιν ἐν τῷ λατινικῷ ἀποσπάσματι, τεθειμένην ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἐν ἀρχῇ τοῦ Χρονικοῦ, εἰς ὃ χρησιμεύει ταυτοχρόνως ὡς περίληψις καὶ πίναξ τῶν περιεχομένων.

(Μετὰφρασις I. X. A. Ἰμβρίου).

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΩΦΕΛΕΙΑΣ

πρὸς τὴν τάσιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.¹

(Συνέχεια· ἴδε ἀριθ. 11).

Ἰπὸ δὲ τὴν ἐποψίν ταύτην πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλισάβετ; Ὁ Κασαβὼν, ὅστις ἐγκατέστη ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰακώβου τοῦ Α', χαλεπῶς ἔφερε τὴν τῶν καθηκόντων πρὸς τὴν εὐπρέπειαν ἔλλειψιν καὶ τὴν τῶν τέρψεων, ἧτις τοιοῦτον εἰς τὸν τόπον εἶδιδε χαρακτῆρα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὥστε ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην μαῖλλον πεπολιτισμένην ἔκρινε τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Ἡ δὲ πρὸς τὸ φαντασιώδες ῥοπή καὶ ἡ κατάχρησις τῶν κοσμημάτων, ἃ περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο, ἧς αἱ σύγχρονοι εἰκόνας τοσοῦτω βαθῶν φέρουσι τὸν τύπον, θαυμασιῶς ἀπεικονίσθησαν ἐν τῷ μυθιστορηματικῷ Kenilworth τοῦ Οὐάλτερ Σκῶτ, ὅστις ἦν ἀμφοτέρων καὶ δοκιμώτατος μυθιστοριογράφος καὶ ἀρχαιολόγος ἄριστος. Ζωηρὰ παρίσταται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἡ ἐν τοῖς κεφ. ιβ' καὶ ιδ' περιγραφομένη εἰκὼν. Ἐν αὐτῇ περιγράφεται ἡ βάρβαρος πολυτέλεια καὶ τὸ φορτικῶς ἐπιδεικτικὸν τῶν κοσμημάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ Περικλῆς, ἀγκομιάζων τοὺς Ἀθηναίους, λέγει· «Καὶ μὴν τῶν πόνων πλείστα ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διατηρούμενοι νομίζοντες, ἰδίαις δὲ κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἡ τέρψις τὸ ληπηρὸν ἐκπλήσσει». Συγκρίνατε νῦν τὰς ἀναπαύλας ταύτας, τὰς εὐπρεπεῖς κατασκευὰς, ἐν αἷς ἐτέρποντο οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰς ἐορτάς αὐτῶν,

¹) Ἰπὸ Mathew Arnold, καθηγητοῦ τῆς ποιήσεως ἐν τῷ ἐν Ὁξφόρδῃ πανεπιστημίῳ.

πρὸς τὰς τέρψεις καὶ τὰς δημόδιαις διατριβάς, ὧν μέμνηται ὁ Οὐάλτερ Σκῶτ ἐν τῷ προμνημονευθέντι μυθιστορηματικῷ. «Ἐλευθέρως, προστίθισιν ὁ Περικλῆς, τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδεύματων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾷ ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηρόνας προστιθέμενοι». Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ πρὸς τὸν πέλας ἀνοχὴ ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους· τοῦ δὲ εὐρήσομεν ἐν τῇ Ἀγγλίᾳ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος τοιαύτην ἀνοχὴν; Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ καθάρυλλοι (puritains) ἦσαν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος αὐτῶν. Οὕτω δὲ ἀποδείκνυται ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν, ὑπερέχουσιν ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Περικλέους.

Μεταβῶμεν ἤδη εἰς τὸ χαρακτηριστικόν, ὅπερ ἀνεφέραμεν ὡς οὐσιώδες γνώρισμα τῶν νεωτέρων χρόνων, τὴν ἀνάπτυξιν δηλαδὴ τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἔρευναν, τὴν ἐνεργὸν καὶ ἐν συνειδήσει προσπάθειαν ἡμῶν, ὅπως φθάσωμεν εἰς τὴν ἐναργῆ τῶν πραγμάτων ἐκτίμησιν· ἀλλὰ ἄρες παραβῶμεν ἐν ἡ δύο χωρία μόνον ἐκ τοῦ ὑπερσέμενου προοιμίου, ὅπερ ὁ σύγχρονος τοῦ Περικλέους Θουκυδίδης προέταξε τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Διὰ ποῖον λόγον τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐξελέξατο ὡς ἀντικείμενον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ; Διότι ἤλπισε ἐμέγαν τ' εἶσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων». Ποῖος δὲ ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἐν τοῖς εἰκοσι καὶ τρισὶ πρώτοις κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου αὐτοῦ; Ἐπιχειρεῖ νὰ καταστήσῃ καταφαντὴ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ πάντα τὰ γεγονότα ὅσα κατελήξαν μοιραίως, ὡς εἶπεῖν, εἰς τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον· ἐπιχειρεῖ δὲ νὰ διαφωτίσῃ τὰ ἱστορούμενα ἀπὸ τῆς ἐπισκιαζούσης αὐτὰ ἀγλύος, ἐξετάζει δ' αὐτὰ ὑπὸ τῆς κριτικῆς δαδουχούμενος. Κατὰ τὸν Θουκυδίδην, τὰ τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος γεγονότα οὐχὶ κατ' ὀρθὸν μέτρον ἐξετιμήθησαν. «Ἀγαμέμνων τέ μοι δοκεῖ, λέγει, τῶν τότε δυνάμει προῦχων καὶ οὐ τοσοῦτο τοῖς Τινδάρω ὄρκους κατελιημμένους τοὺς Ἑλένης μνηστῆρας ἄγων τὸν στόλον ἐγείρει». Τοῦ δὲ πολυετοῦς τοῦ τρωικοῦ πολέμου αἴτιον, λέγει, εἶναι «οὐχ ἡ ὀλιγανθρωπία τοσοῦτον, ὅσον ἡ ἀχρηματία· τῆς γὰρ τροφῆς ἀπορίαν τὸν δὲ στρατὸν ἐλάσσω ἤγαγον καὶ ὅσον ἤλπιζον αὐτόθεν πολεμοῦντα βιοτεύσειν». Αἱ περὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου κρίσεις τοῦ Θουκυδίδου, ἀληθῶς εἶπεῖν, δὲν ἀποδεικνύουσι μεγίστην περὶ τὴν κριτικὴν ἐπίδοσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· παρατηρητέον ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ὡς καὶ ἐπὶ μυρίων ἄλλων, πόσον ἐπιμελεῖται μὲν τῆς ἐπανορθώσεως τῶν ἐσφαλμένων καὶ

τῶν τοῦ ὄγλου προλήψεων, ἀποδίδωσι δὲ εἰς τὰ γεγονότα τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα, διαφεύδων τὰ ἀπίθανα καὶ μυθώδη ἐπινοήματα, ἐφ' οἷς χαίρουσιν οἱ φαντασιοκόποι. «Τὰ δὲ ἔργα, συνεχίζει ὁ Θουκυδίδης, τῶν πραγθέντων ἐν τῷ πολέμῳ οὐκ ἐκ τοῦ παρατυχόντος πυνθανόμενος ἠξίωσα γράφειν, οὐδ' ὡς ἐμοὶ εἰδόκει, ἀλλ' οἷς τε αὐτὸς παρῆν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὅσον δυνατόν ἀκριβεῖα περὶ ἐκάστου ἐπεξεβλήων. Ἐπιπόνως δ' εὐρίσκατο, διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὡς ἑκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι. Καὶ εἰς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὐθις κατὰ τὸ ἀνθρώπειον τοιοῦτων καὶ παραπλησίων εἶσθαι ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως εἴξει». Ἐν πᾶσι τούτοις δὲν καταφαίνεται πνεῦμα καὶ ὕφος νεώτατον; Τὸ ὕφος καὶ ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι οὐκ ἐστὶν ὁ τρόπος καὶ τὸ ὕφος τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Burke καὶ τοῦ Macaulay, τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων ἱστορικῶν· τὸ ὕφος τὸ διαγαράζαν τῇ ἱστορίᾳ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἐντολήν! Ἄλλ' ὁ Θουκυδίδης οὐκ ἦν ἀπλοῦς μόνον συγγραφεὺς, οὐκ ἦν ἀνὴρ ἐξεχούσης διανοίας, ὅστις προτρέξας τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὠμίλει κατ' ἴδιον ὅλως προνόμιον τὴν γλώσσαν τοῦ μέλλοντος. Οὐχὶ ὁ Θουκυδίδης ἦν ἀνὴρ ἐνεργὸν λαβὼν μέρος εἰς τὰ τότε γεγονότα, ἀνῆκε δὲ εἰς τὴν τάξιν τῶν πολλῶν, πολυειδῶς καὶ στενότατον μετὰ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ συνδεδεμένος· παρίσθη δὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὴν κοινὴν διάνοιαν, τὸν βαθμὸν τῆς ἐν γένει ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς φυλῆς αὐτοῦ. Πάντες οἱ συμπόλῃται αὐτοῦ μετ' ἴσου ἐνδιαφέροντος ἠχρωῶντο τοὺς ὑψηλοὺς ἄμα καὶ βαθεῖς λόγους τοῦ Περικλέους.

Μεταβῶμεν ἤδη εἰς ἕνα τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλισάβετ, ὅστις ἦν ἐπίσης βέλτης ἀνὴρ καὶ ἀνεμίγη εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐνεργὸν εἰς αὐτὰ λαβὼν μέρος, εἰς τὸν Sir Walter Raleigh, καὶ ἴδωμεν τὴν ἀντίθεσιν. Ὁ Ράλεγ γράφει τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου ὅπως ὁ Θουκυδίδης συνέγραψε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον· ἀκούσωμεν δὲ αὐτοῦ καὶ ἴδωμεν ὑπὸ ποίαν ἐποψίν ἐξετάζει καὶ πῶς λύει τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας προβλήματα. «Ἐπειδὴ, λέγει, ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ ἀδιάκοπος παρεκτροπῆ, εἰρὰ ἀποπλανήσεων καὶ στραμμάτων, δύναμαι καὶ ἐγὼ νὰ διαπραξῶ ἐν τούτων ἀφηγούμενος αὐτά». Ποῖα δὲ εἰσι τὰ πράγματα, ἃτινα προομιμαζόμενος ἐρευνᾷ, ὅπως ὁ Θουκυδίδης ἠρεύνησε τὰ κατὰ τὸν τρωικὸν πόλεμον καὶ τὴν ἀρχαίαν ἰσχύν τῆς

Κρήτης; Ἀνελίζατε τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ πρώτου τόμου καὶ εὐρήσατε τὰ ἐξῆς κεφάλαια. «Περὶ τοῦ στερεώματος καὶ περὶ τῶν ὑδάτων τῶν ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχῃ κρυστάλλινος οὐρανὸς κτλ.» Παρακατιόντες εὐρήσατε ἐτι «Περὶ τῆς εἰμαρμένης. Περὶ τοῦ ὅτι μεγίστην ἔχουσι τὰ ἄστρα ἐπιβροχόν, καὶ ὅτι οἰωνοὺς αἰσίους ἢ ἀπαισίους δυνατόν νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν κινήσεων αὐτῶν». Ἐπονται τούτοις δύο μακρὰ κεφάλαια πραγματευόμενα περὶ τοῦ παραδείσου καὶ περὶ τῆς θέσεως τῶν δύο τῆς Γραφῆς δένδρων. Ὅποσον δὲ τὸ ὕφος τοῦ λόγου τοῦ Ράγελ καὶ τίνες αἱ κρίσεις καὶ ἔρευναί αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων, ἃ πραγματεύεται; Παρατίθημι ἐνταῦθα ὡς δεῖγμα τὴν ἐβδόμην παράγραφον τοῦ γ' κεφαλαίου τοῦ πρώτου βιβλίου, ἐνθα πραγματεύεται. «Περὶ τῆς γνώμης ἐκείνων ὅσοι θέλουσιν ὅτι ὁ παράδεισος κεῖται ὑψηλότερον τῆς σελήνης, καὶ περὶ τῆς γνώμης τῶν ὅσοι θέτουσιν αὐτὰ κάτωθεν τοῦ μέσου στρώματος τοῦ ἀέρος». Ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐν λόγῳ κεφαλαίου. «Ὁ Βέδεν καὶ οἱ τῆς σχολῆς βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ παράδεισός ἐστι τόπος κρυπτόμενος ἀπὸ τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων (locus à cognitione hominum remotissimus) ὁ Βαρούφας ἔθηκεν αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχατιᾷ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἐπεκρέμασε αὐτὸν ὑπεράνω τῆς Γῆς καὶ τοῦ Ὠκεανοῦ εἰς τὰ περίεξ περίπου τῆς τροχίως τοῦ Ἡλίου· ὁ Ρουμπέρτ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ Γεωγραφία τοῦ παραδείσου συμφωνεῖ σχεδὸν πρὸς τὰς προμνησθείσας γνώμας, ἀλλὰ τίθησι τὸν παράδεισον πλησιαιτάτον τοῦ οὐρανοῦ. Οὕτω δὲ παραδίδωσιν ἡμῖν τὰς φλυαρίας τοῦ παρελθόντος. Ἰδοὺ δὲ καὶ δεῖγμα τὰ τῆς κρίσεως αὐτοῦ. «Ἐν πρώτοις ἡ δεικνυμένη αὕτη θέσις τοῦ παραδείσου ἀπρόσφορος ἐστὶ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ διαμονήν, διότι τοσοῦτο πλησίον κεκείμενης τῆς σελήνης δὲν θ' ἀπέχετο πολὺ καὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν λοιπῶν οὐρανίων σωμάτων· δεύτερον ἡ θέσις αὕτη ἐγγυτάτω κεῖται τῆς χώρας τοῦ πυρός· τρίτον, ὁ ἀῆρ ἐν τοῖς διαστήμασι τούτοις διατελεῖ ἀεικίνητος ὑπὸ βρυσμάτων τοσοῦτω σφοδρῶν, ὥστε οὐδὲν δύναται νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ· τέταρτον, . . . ἀλλὰ καταπαύω ἐνταῦθα, οἱ τρεῖς ἐκτεθέντες λόγοι ἀρκούσι.—

Τίς νῦν ὁ ἀρχαιότερος, τίς δ' οὐ νεώτερος; Ὁ Θουκυδίδης, ἢ ὁ Ράλεγ; Τίς τῶν δύο ὄμιλεῖ τὴν γλώσσαν μεθ' ἧς συμφικειώθημεν καὶ νῦν ἐννοούμεν; Τίς ὁ ἐκτιμῶν καὶ κρίνων λογικώτερον τὰ ἀντικείμενα, περὶ ὧν πραγματεύεται; Ὁ ἄγγλος ἢ ὁ ἑλληὴν συγγραφεὺς; Ἀλλὰ τὸ ὕφος τοῦ Ράλεγ δίδωσιν ἡμῖν τὸ μέτρον τῆς κρίσεως, ἢ τὴν

βαθμῶν, εἰς ὃν ἡ ἀνθρώπινος διάνοια ἐφθασεν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, ὡς τὸ ὕψος τοῦ Θουκυδίδου ἀποδεικνύει· ἡμῖν τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν διανοητικὴν βαθμίδα, εἰς ἣν ἀνῆλθον οἱ τοῦ Περικλέους σύγχρονοι.

Ὁ αἰὼν λοιπὸν τοῦ Θουκυδίδου, καίπερ ἀρχαϊκός, ἐστὶν ὁμοῦ αἰὼν προόδου, αἰὼν ὅτι μάλιστα νεώτερος, εἰς ὕψιστον βαθμὴν ἐνδιαφέρον ἡμῶν. Ἐτερον ἤδη ἀναφέρεται ζήτημα. Ὁ οὐτὼ δὲ μέγας αἰὼν ἀπεικονίσθη συμμέτρως ἐν τῇ φιλολογίᾳ αὐτοῦ; Μάλιστα ἡ ποίησις, ἥτις, ὡς ἐφθην εἰπὼν, ἐστὶν ἡ κατ' ἐξοχὴν ἔκφρασις, ἡ ὑψίστη ἁρμονία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων ἐποχῆς τίνος, ἡ ἑλληνικὴ, λέγω, ποίησις τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ἀνακαλῆθαι θαυμασίως καὶ πιστότατα τὴν διανοητικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν, ὃ ὑπερέχων χαρακτήρ τῶν τραγωιδιῶν τοῦ Σοφοκλέους συνίσταται εἰς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι παριστῶσιν αὐταὶ συμμέτρως καὶ ἀκριβέστατα τὸν λαόν, τὴν γενεὰν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων, ἥτις ἐθεῖπε αὐτάς. Ἡ ποίησις αὕτη παρίστησιν ὡς ἐν καθαρῶτάτῳ κατόπτρῳ τὸν τότε ἄνθρωπον, τὸν ἀνώτατον πολιτισμὸν τοῦ ὕψ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, τὴν πολιτικὴν, ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, παρίστησιν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν πάσῃ τῇ ἀκμῇ τῆς ἐναρμονίου ἀναπτύξεως πασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Προστίθεται δὲ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ποίησις ἀπαστρέπτει πανταχόθεν ἐκ τῆς ἀκτινοβολοῦ ἐκείνης αἰθρίας, ἥτις παρακολουθεῖ ἐκάστοτε τὴν πρόδον τῶν φώτων. Ἐὰν παρὰ τοῖς τότε Ἀθηναίοις, ὡς πρὸ ὀλίγου καταδείχθη, τὸ αἶσθημα τῆς φιλανθρωπίας ἀνεπτύχθη ἐν ὅλῃ τῇ περιωπῇ αὐτοῦ, ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ἐκδηλώσει πασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ ἐπίσης ἀνευρίσκωμεν τὴν αὐτὴν δραστηριότητα, τὴν αὐτὴν ὀριμότητα, τὴν αὐτὴν τῶν κινήσεων ἐλευθερίαν, πάντα δὲ ταῦτα ἐξηγουμένιστα καὶ ἀνεκλήθητα εἰς τὸ ἰδανικὸν τέλειον διὰ τῆς ἐπιπνεύσεως χάριτος καὶ τοῦ φωτός, ἅτινα ἐνισχύονται ὑπὸ τοῦ πανταχοῦ εἰσδύοντος ποιητικοῦ αἰσθηματος τοῦ μάλλον ἐξαίρετου, ὅπερ ποτὲ ἐπέτευχθη. Οὕτως ἀξιολογώτατα ἐξηγεῖται, διατί ὁ Περικλῆς, ὁ μέγας ἐκεῖνος πολιτικὸς ἀνὴρ, ὅστις, ὡς ἐβρέθη ὑπὸ τινῶν, ἐθέρησεν ἐν Ἀθήναις τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου, ὅπερ συνέλαβε καὶ ὅπερ ἐν μέρει ἐπέτυχε, διατί, λέγω, τοσοῦτο ἰσχυρὰν συνηθάνετο συμπάθειαν πρὸς τὸν ποιητὴν, οὗτινος τὰ ἔργα εἰσὶν ἡ πιστὴ ἀντανάκλασις τῶν ἀγώνων, εἰς οὓς ἀπεδύθη, καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ὧνπερ ἐπέτυγεν.

Ἀνακεφαλαίων, ἐπιβεβαιῶ, ὡς ποσυχόμενος ἀλλαχοῦ ἐν τοῖς ἐξῆς ν' ἀποδείξω τὴν ἐπιβεβαιώσιν

μου ταύτην δι' ἀποδείξεων ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ὅτι ὁ πέμπτος π. Χ. αἰὼν ἦν ἐν Ἑλλάδι ἐποχὴ μεστὴ ζωῆς, ἐποχὴ νεωτάτη, καὶ ὅτι ἡ ηλικιωτὴς τῶν χρόνων ἐκείνων ποίησις, ἡ ποίησις τοῦ Πινδάρου, τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους ἐστὶ πιστὸν καὶ ἐντελὲς ἀπαύγασμα τοῦ μεγάλου τούτου αἰῶνος. (Ἐπιτεταί συνεχῆς).

ΕΝ ΕΙΔΥΛΛΙΟΝ

ΤΟΥ ΒΕΡΝΑΡΔΙΝΟΥ ΣΑΙΜΠΙΕΡΡΟΥ.

Πρωίαν τινὰ ὁ Βερναρδίνος Σαιμπιέρρος ἐθαύμαζε διὰ τῶν ἀνοιχτῶν αὐτοῦ παραθύρων τὸ φῶς τῆς γεννωμένης ἡμέρας· ὁ οὐρανὸς εἶχε τὸ χρυσοχρῶν πορτογαλίου, ὁ δ' ἀνὴρ ἀνέιδε τὸ εὖσμον αὐτοῦ. Ἴσως ἐζήτει κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν ποῦ χρώματος εἶναι ἡ ἀρετὴ τῶν πολιτικῶν ἀνθρώπων, ἐν τῇ κρίσει τῶν ἐπαναστάσεων, ὅπως ποιήσεται μνεῖαν τοῦ θαυμασίου τούτου φαινομένου ἐν ταῖς Ἀρμονίαις τοῦ ἀέρος, ὅτε ξένος τις εἰσῆλθε βήμασι σιωπηλοῖς, ὑπεκλίνατο μετὰ σεβασμοῦ ἐνώπιον τοῦ ποιητοῦ, καὶ μόλις ἐκάθησε παρ' αὐτῷ μετ' ἐπανελημμένας προσκλήσεις.

Ὁ νεανίας οὗτος ἦν μελάγχρως καὶ ὠχρὸς ὡς αἱ περικαλλεῖς τῆς μεσημβρίας κεφαλαί· καταβράκτης κόμης μελαίνης ἐκυλινδεῖτο εἰς μακροὺς ἰούλους ἐπὶ τοῦ βρογχωτῆρος τοῦ στρατιωτικοῦ του ἐνδύματος· τὸ βλέμμα του ἦν ἅμα ὑπερήφανον, μελαγχολικὸν καὶ μετριόφρον· τὸ μακρὸν ἔνδυμά του, τὰ ὑψηλὰ ὑποδήματά του, τὰ λεπτὰ καὶ λευκὰ χειρόκτια, ἅτινα ὑπέκρυπτον τὰς νευρώδεις χεῖράς του, ἐχαρακτήριζον ἀξιωματικὸν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας ἐπανερχόμενον ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἐκστρατείας. Ἀπετέλει τῷ ὄντι μέρος τοῦ γενναίου ἐκείνου στρατοῦ, ὅπερ καὶ ἔσπευσε νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς τὸν Βερναρδίνον Σαιμπιέρρον, ἅμα ὡς ἡ ἐντύπωσις, ἣν προὔξενε αὐτῷ ἡ θεὰ τοῦ συγγραφέως, ἐμετριάσθη ὀλίγον.

— Σὰς συγχαίρω, κύριε, τῷ εἶπεν ὁ Βερναρδίνος, διότι ὑπηρετεῖτε ὑπὸ τὸν μέγαν στρατηγόν, ὅστις τοσοῦτον ἐνδόξως ἐξεπλήρωσε τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Ἐνωῶ τὴν δόξαν σου, διότι καὶ ἐγὼ ὑπῆρξα στρατιώτης.

— Ἐγὼ ὁμοῦ δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἦμαι πλέον, κύριε· ὁ πόλεμος μοὶ εἶναι μισητός· δὲν ἔχω οὔτε φιλοδοξίαν, οὔτε μῖσος. Τί πρὸς ἐμὲ ὁ νικητής; Τί ἀγαθὸν δύναμαι νὰ πράξω εἰς τὸν νικηθέντα; Ἐφένευσσα καὶ οὐδὲν πλέον· ὠραῖον τῷ ὄντι ἔργον! Μὲ ἐκάντησαν δάφνας ἐπὶ τῶν χειρῶν τούτου τοῦ ἱματίου, ἀλλ' ἐγὼ δὲν βλέπω εἰμὴ τὸ αἶμα ὑψ' οὐ φροινκίσθησαν τὰ ὑποδήματά μου.

Ὁ ποιητὴς ἔτεινε τὴν χεῖρα εἰς τὸν στρατιώτην, ὅστις τὴν ἐσφιγξε ζωηρῶς.

— Ἰδοῦ, εἶπεν ἐν τῇ λακωνικῇ αὐτοῦ ἐκφράσει, ἡ ἀληθὴς δόξα! Ἐκείνη, ἣν ἐπόθησεν ἡ εὐγλωττος ἐκείνη χεῖρ, ἡ ἀπεικονίσασα τὸν Παῦλον καὶ τὴν Βιργινίαν, ὀνόματα αἰῶνια ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἄ! κύριε, ἡ ἡμέρα αὕτη εἶναι ἡ εὐφροσυνωτέρα τῆς ζωῆς μου. Ἐζήτουν παρὰ τῆς τύχης νὰ ζήσω ἀρκετὰ διὰ νὰ σὰς ἴδω, διὰ νὰ σὰς εἶπω, γενόμενος ἀνὴρ, τὰς ἐνηθόνους στιγμὰς, ὅσας σὰς ὀφείλει ἡ νεανικὴ μου ἡλικία· τὸ ὄνειρόν μου ἐπραγματοποιήθη. Ἰδοῦ ὁ θεσσαυρὸς οὗτος τῆς νηπιότητός μου, ἀναγνωσθεῖς ἐν τῇ κόνει τοῦ σχολείου, πάντοτε μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ νεανικῷ μου βίῳ, μετ' ἐμοῦ, πλησίον ἐμοῦ, ἐπὶ τῶν πεδίων τοῦ Μοντενόντε καὶ τοῦ Λόδι.

Ὁ ξένος ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ κόλπου του τετραμμένον τι ἀντίτυπον τῶν κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν· τὰ κατεσχισμένα αὐτοῦ φύλλα μόλις ἐκρατοῦντο ὑπὸ παλαιῶν τινῶν νημάτων.

Ὅσον μετριόφρον καὶ ἂν ἦν ὁ Βερναρδίνος, βαθύτατα συνεκινήθη ἐκ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ νέου ἀξιωματικοῦ· κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐμφυλίων καὶ ἐξωτερικῶν πολέμων, καθ' ἣν ἔζων, ἦτον ἀσύνηθες νὰ ἴδῃ τις στρατιώτην ἐνασχολούμενον τοσοῦτο θερμῶς περὶ ἰνδικῶν τινῶν εἰδυλλίων, καὶ ποιητοῦ τίνος μονάζοντος ἐν Ὠβέρνῃ μετὰ ὀλίγου ὕδατος, λευκῶν τινῶν καὶ ὀλίγων μύλων.

— Μοὶ ἀρέσκετε μεγάλως, εἶπεν ὁ Βερναρδίνος, ὅχι ἕνεκα τοῦ παρὰ πολὺ ἐπιεικοῦς σας θαυμασμοῦ διὰ τὸ ἔργον μιᾶς ἡμέρας, ἀλλὰ διότι κοινοῦ τῆς ἔρωτος μᾶς συνδέει διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἣς τὸ ἔργον μου ἀδύνατος μόνον εἶναι ἔμπνευσις, καὶ διὰ τὴν φύσιν ἥτις μοὶ παρέσχε τὰ χρώματα τούτου. Σήμερον, νεανία, ὁ ὁμολογῶν ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, τὸν οὐρανόν, τὰ ἀνθὴ καὶ τὴν εἰρήνην ἐπὶ γῆς, πρέπει νὰ ὑποκρῖπται. Ἡ ἔρις βασιλεύει πάντοτε ἐν Παρισίοις;

Ὁ νέος ἀξιωματικὸς ἀνέτεινε εἰς οὐρανὸν τοὺς πλήρεις μελαγχολίας μελανὰς αὐτοῦ ὀφθαλμούς.

— Ἄς ἀλλάξωμεν ὁμιλίαν, κύριε, ἐὰν εὐαρεστήσῃς, διότι αὕτη σὰς εἶναι πολὺ ἐπίπνοος. Ἐργάζεσθε εἰς κανὲν ὠραῖον σύγγραμμα; Εἶναι ταῦτα τὰ πρῶτα αὐτοῦ φύλλα;

Ὁ Βερναρδίνος ἐμειδίασεν.

— Αὐτὰ, εἶπεν, εἶναι ἀρχαῖαι αἰτήσεις εἰς τὸ Διευθυντήριον τῶν Παρισίων. Ἐργημάτιστα γρηματεῦς τοῦ ἐπαναστατικοῦ συλλόγου τῆς Ἐσσόνης· οἱ δημοκράται τῆς Ἐσσόνης εἶχον περισσώτερον πατριωτισμὸν παρὰ ὕψος, καὶ μοὶ ἀνέθηκαν τὴν σύνταξιν τῶν ἀποφάσεων των· ἐδέησε νὰ παραδεχθῶ τὴν θέσιν, διότι οὕτω μόνον ἔσασα τὴν κεφαλὴν μου.

Ὁ συγγραφεὺς τῶν κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν, συντάττων τὰ πρακτικὰ ἐπαναστατικοῦ συλλόγου ἐνδὸς χωρίου!

— Καὶ, φίλε μου, δὲν εἶναι διόλου ποιητικόν, ἀλλ' εἶναι ὡς σὰς εἶπον. Ἐπειτα ἔσχον ὥρας τινὰς σχολῆς, ἄς ἀφιέρωσα εἰς σύγγραμμά τι ὄνειροποληθὲν καθ' ὅλην μου τὴν ζωὴν, οὗ τὴν ἰδέαν περιήγαγον εἰς τοὺς παγετοὺς τῆς Σουηδίας καὶ ἐπὶ τῶν ἀκρωρείων τῆς Γαλλικῆς νήσου. Προσπαθῶ ἐν ἀποκαλύψῳ ἐν αὐτῷ τὸν θεῖον λόγον εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον διὰ τῆς γενικῆς συγγενείας πάντων τῶν ὄντων. Ἐκ τῆς φυσικῆς τάξεως παρὰ τὸ ἀγαθόν, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ἠθικόν, καὶ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ τὸν Θεόν. Τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ ἐπικληθῆ καὶ Ἀρμονίαί τῆς φύσεως. Ὅτε εἰσῆλθετε, εἰργαζόμενοι εἰς αὐτό· ἐσκεπτόμην περὶ τῆς σοφῆς προνοίας τῆς Φύσεως, ἥτις μὴ δοῦσα εἰς ὄντα διάφορα τὰ αὐτὰ ὄργανα, ἐθεράπευσε τὴν ἀνισότητά ἐκείνην τῶν πλεονεκτημάτων διὰ εἰδικῶν ἰδιοτήτων, δι' ὧν τὰ ἐπροίκισεν. Ὁ κόσμος βλέπει τὸ κεράσιον, ὅπερ δὲν διακρίνει ὁ βόυς· τὸ ἐρυθρὸν ἀγάζει διὰ τὸν κόσσυφον, τὸ πράσινον διὰ τὸ πρόβατον. Ἐὰν ἄλλα ζῶα δὲν ἀφικνοῦνται εἰς τὴν λεπτότητα τῶν συμφωνιῶν τούτων, ὀδηγοῦνται ἐπίσης ἀσφαλῶς ὑπὸ τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὀσφρησεως· ἡ ὄρνις ἐξετάζει τὸν κόκκον, ὁ ἵππος ὀσφραίνεται τὸ ἄχυρόν του. «Καὶ ὁ μὲν φυσικός λόγος, μετὰ τοῦ καλλιτέρου μικροσκοπίου, ἐν μόνον διακρίνει εἶδος δαμασκηνίου εἰς ὅλας τὰς δαμασκηνέας, ἀλλ' ἐν παιδίον, ἔστω καὶ τυφλόν, διακρίνει πάντα τὰ εἶδη αὐτῶν διὰ τοῦ οὐρανίσκου του... Εἶναι ὁ ἥλιος οὗτος, ὁ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ἡμῶν ἀνατέλλων, ὅστις διαχέει τὰ χρώματα, τὴν γαῖαν, τὰς ὀσμάς καὶ διανέμει ταύτας ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τὸν δάκτυλον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ συγγνώμη, καταχρῶμαι τὴν ὑπομονήν σας μακρηγορῶν πρὸς ὑμᾶς περὶ βιβλίου, οὗ καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἀγνοῶ τὴν πορρωτάτω ἔκδοσιν.

— Ἐξακολουθήσατε, κύριε, σὰς παρακαλῶ, ἐξακολουθεῖτε πάντοτε νὰ ὁμιλῆτε περὶ αὐτοῦ. Σὰς ἀκούω ὅσον ποτὲ οὐδεὶς οὐδένα ἤκουσεν. Ἐν ταῖς Ἀρμονίαις σας, ὡς βλέπω, θὰ ἐκφράσητε ὅτι ὠραῖον ἠσθάνθητε ἐν τῷ γενικῷ τῆς κτίσεως θεάματι, χωρὶς νὰ μαντεύσητε τὸν δεσμόν αὐτοῦ. Ὅσα παρετεθῆτε μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμῶν καὶ θὰ ψάλητε.

Τὰ σκεπτικὰ τοῦ στρατιωτικοῦ βλέμματα δὲν ἀπεσπῶντο ἀπὸ τῆς κυματίζουσας λευκῆς κόμης τοῦ φυσιοδίφου, φωτισμένης ὑπὸ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐωθινοῦ φωτός.

— Ὅα ὁμιλήσω ἐπίσης περὶ τῶν ἁρμονιῶν τῶν ἀστέρων. Τὴν ἀδύνατόν μου ἐπιστήμην τὴν ὀφείλω

εις τὴν πεῖραν μου, εἰς τὰς συμφορὰς μου· ἡ βόρρειος ἦώς, ἧς ἐξηγῶ τὰς αἰτίας, συνδέεται ἐν τῇ μνήμῃ μου πρὸς ἕτη συμφορῶν παρελθόντα εἰς Ῥωσίαν, ὅπου ἀπέβην μὲ ἐν μικρὸν σκοῦδον καὶ μὲ σχεδὸν δημοκρατίας, μὴ ἀξίζον πλέον τῶν δύο σκοῦδων. Ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῶν νεφελῶν τῆς Ἰνδικῆς μοι ἀνεκαλύφθη διὰ τῆς ἀπωλείας τῶν ὤραιότερων μου ὄνειροπολήσεων· ἀλλὰ δὲν τολμῶ νὰ παραπονηθῶ· αἱ νύκτες τῆς Γαλλίας εἶναι τόσον ὠραταί!

— Καὶ αἱ νύκτες τῆς Ἰταλίας, κύριε. Ἐκαστος ἀστὴρ εἶναι ἐκεῖ ζῶν τι τεκμήριον ἔρωτος ἢ φιλίας. Δύο φίλοι ἐν τῇ ἐξορίᾳ ὑπόσχονται ἀλλήλοις νὰ θεωρῶσι τὸ αὐτὸ ἄστρον κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν, καὶ ἡ ἀκτίς, ἣν διανεμόνται, εἶναι ὁ συνδέων αὐτοὺς δεσμός. Αἱ νεάνιδες βαπτίζουσι διὰ τοῦ ὀνόματός των καὶ τοῦ τῶν ἑρασῶν αὐτῶν τοὺς ὠραίους ἀστέρας τῶν θερινῶν νυκτῶν. Τὸ στερέωμα εἶναι πλήρες Ἀντωνιέττης καὶ Κυπριανοῦ, Δουκίας καὶ Ἰακώβου. Ἐὰν εἰς τῶν συνεταρισμῶν τούτων διαλυθῇ διὰ τοῦ θανάτου, ὁ ἐπιζῶν παραμυθεται ἐν τῇ θλίψει του βλέπων λάμπουσαν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ φιλομένου ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄκρον τοῦ οὐρανοῦ ὀρίζοντος, ὅπου περιμένεται.

— Τρυφερὰ ἀρμονία τῆς Μεσημβρίας, ὑπέλαβεν ὁ Βερναρδίνος, εὐτυχῆς διότι ἐνοεῖτο, τρυφερὰ ἀρμονία, ἣτις παραλλάσσει πρὸς ἀρμονίαν ὁμοίαν τοῦ Βορρᾶ, διάφορον δὲ κατὰ τὴν ἐκφρασιν. Ἐν μὲν τῇ μεσημβρίᾳ τὰ δένδρα εἰσὶν ὀλιγόβια καὶ ἡ καρδία δὲν ἐμπιστεύεται εἰς αὐτὰ τὰ ἐμβλήματά της καὶ τὰ προσφιλῆ αὐτῆς συνθήματα· ἀλλ' ἐν τῷ βορρᾶ, πατρὶδι τῶν αἰωνίων δένδρων, φυτεύονται δύο δρύς εἰς ἕκαστην ἔνωσιν δύο ψυχῶν. Τὰ ἄστρα ἐν τῇ μεσημβρίᾳ, αἱ δρύς ἐν τῷ βορρᾶ, ὁ ἔρως πανταχοῦ. . . Ἄλλ' ὁμιλήσατε περὶ τῶν ἀστέρων, ὡς ὁμιλοῦμεν εἰς τοὺς ἀστρονόμους καὶ θὰ γελᾶσωσιν οἱ ἄθεοι!

Πικρὰ εἰρωνεῖα συνέσειε τὰ χεῖλη τοῦ γέροντος.

— Ἄλλὰ θὰ σᾶς παρακαλέσω τώρα καὶ ἐγὼ ν' ἀλλάξωμεν καὶ πάλιν ὁμιλίαν. Συγγράφετε; Διατί μετὰ ψυχῆς τοσοῦτον εὐεργετικῆς νὰ μὴ ρίψητε εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἀνακυκλούμενον τοῦτον αἰῶνα ἰδεῶν τινὰ ὠφέλιμον, καὶ ἂν ἀκόμη αὕτη εἰς ἕκατὸν μόνον καρδίας ἤθελε καρποφορήσει; Πάντες οἱ στρατιωτικοὶ γράφουσι καλῶς.

— Γράφω, ἀπεκρίθη ἐρυθρίων ὁ νέος ἀξιωματικός, καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐνθαρρύνσεις σας προλαμβάνουσι τὴν δειλίαν μου, θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ διέλθητε τὸ χειρόγραφον τοῦτο γραφὲν κατὰ τὰς πολεμικὰς μου αὐπνίας· εἶναι ἔργον στρατιώτου καὶ σχεδὸν ζένου.

— Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἐμπιστοσύνην σας,

ἀπεκρίθη ὁ Βερναρδίνος. Ἐλπίζω ὅτι ὁ δικαστὴς δὲν θὰ λάβῃ ἀνάγκην νὰ δεκασθῇ ὑπὸ τοῦ φίλου ἐν τῇ γνώμῃ, ἣν ἀνέμενον παρὰ τῆς ἀμεροληψίας αὐτοῦ.

Ὁ νέος ἀξιωματικός ἠγέρθη καὶ ἐκβαλὼν ἀποτόμως τὸ χειρόκτιόν του ἐσφιγξε διὰ τρεμούσης χειρὸς τὴν τοῦ Βερναρδίνου.

— Θὰ μοι δώσητε τὴν ἄδειαν βεβαίως νὰ κάμω ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κοινωνοὺς τοῦ πρὸς τὰς ἀρετὰς σας θαυμασμοῦ μου, καὶ νὰ ἔρχωμαι ἐνίοτε νὰ ἀναπνέω τὴν ἐσθινὴν τῆς ἐξοχῆς αὐραν;

— Μόνην τὴν τελευταίαν ἄδειαν σᾶς παραχωρῶ, εἶπε μειδιῶν ὁ μοναστὴς τῆς Ἐσσόνης.

Καὶ ὁ Βερναρδίνος Σαιμπιέρρος προσήλωσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ βλέμμα του ἐπὶ τοῦ νέου τοῦ κονιορτοῦ, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἄφαντος ὁ νέος ἀξιωματικός τοῦ τῆς Ἰταλίας στρατοῦ καὶ ὁ ἵππος ὁ ἄγων αὐτὸν εἰς Παρισίους.

Ἐπάρχουσιν, ἐσκέφθη ὁ φιλόσοφος τῆς Ἐσσόνης εἰσερχόμενος εἰς τὴν καλύβην του, ὑπάρχουσιν εἰσὶ ἐκλεκταὶ ψυχαί, τὰς ὁποίας δὲν καταθιβρώσκει ὁ ἐπικρατῶν τῆς φιλοδοξίας πυρετός· Ἐν τούτῳ ποτὲ δὲν προσεδόκων ἐπίσκεψιν φίλου τῆς φύσεως μὲ δημοκρατικὰς ἐπινοήδας. Ἐπάρχει ἀρχαῖα τις ἀπλότης ἐν τῷ νεανίᾳ τούτῳ· μετὰ πολλῆς μετριοπροσῆνης ὁμίλησε περὶ ἑαυτοῦ! Μετὰ ποίας ἀληθοῦς θλίψεως ἐστέναζε διὰ τὸν πόλεμον καὶ πῶς ἐφάνη ἀπολαύων, ὡς σοφὸς καὶ ποιητῆς, τῆς ὠραίας ταύτης πρωΐας! Τὸ χειρόγραφον τὸ ὁποῖον μοι ἀφῆκεν εἶναι βεβαίως σοφῆτις πραγματεία περὶ τοῦ ἔργου, ὃ ἡ θέσις του τῷ ὑποχρεοῖ νὰ κάμῃ. Ἡ τέχνη τοῦ πολέμου! — Ἡ τέχνη τοῦ φρονεῖν ταχέως!

Ὁ Βερναρδίνος Σαιμπιέρρος ἠπατάτο· τὸ χειρόγραφον ἦν βουκολικὸν τι μυθιστόρημα.

Νέα τέρψις! πόσον θὰ ἦναι εὐτυχῆς νὰ ἐκφράσῃ εἰς τὸν γενναῖον ἐκεῖνον ἀξιωματικὸν ἔταν τὸν ἐπαινίδην τὴν ἐκπληξίν του διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀντικειμένου τοῦ βιβλίου. Ποιμενικὸν μυθιστόρημα! Ἐχει λοιπὸν, ὡς αὐτὸς, ἀληθῆ ἀγάπην διὰ τὴν φύσιν καὶ τὰς παραμυθητικὰς αὐτῆς εἰκόνας; Αἱ εὐγενεῖς ψυχαί, ἐσκέφθη, ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ καταρύγωσιν εἰς τὸ ἰδανικὸν ἐπαγωγῶν φιλολογίας, ὅταν ἡ κοινωνία διαφθείρῃται.

Ἄλλὰ πρὸς ἀνεκφραστον αὐτοῦ θλίψιν αἱ ἡμέραι παρήρχοντο, καὶ δὲν ἔβλεπεν ἐπανερχόμενον τὸν ἀξιωματικὸν τῆς δημοκρατίας.

(Ἀκολουθεῖ).

Ὁ ὑπεύθυνος Ε. ΠΑΠΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.

ΤΥΠΟΙΣ ΒΟΥΤΥΡΑ καὶ Σ^α.